

**Київський міський педагогічний університет
імені Б. Д. Грінченка**

Вступ до мовознавства

**Програма курсу,
система орієнтирів для самостійної роботи,
навчальні практичні завдання**

Посібник для студентів

Київ 2008

Вступ до мовознавства. Програма курсу, система орієнтирів для самостійної роботи, навчальні практичні завдання: Посібник для студентів. Укладач О.В.Остапченко. – Київ, 2008. – 72 с.

Розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри української мови та методики навчання КМПУ ім. Б.Д.Грінченка
Протокол № 5 від 12 лютого 2008 р.

Рецензенти: *Л.М.Запорожець*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і класичної філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Т.М.Лобода, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри культури української мови НПУ імені М.П.Драгоманова

Зміст

Передмова	5
Модуль 1. Загальні питання мовознавства	
Тематика і зміст лекційних занять	7
Питання для обговорення на семінарському занятті	8
Теми для самостійного опрацювання	8
Теми рефератів і лінгвістичних повідомлень	8
Термінологічний словник-мінімум до модуля	9
Запитання і завдання для контролю і самоконтролю	9
Засоби контролю	10
Список літератури до модуля	12
Модуль 2. Фонетична система мови	
Тематика і зміст лекційних занять	13
Плани практичних занять	13
Теми для самостійного опрацювання	14
Теми рефератів і лінгвістичних повідомлень	14
Термінологічний словник-мінімум до модуля	15
Запитання і завдання для контролю і самоконтролю	15
Засоби контролю	17
Список літератури до модуля	18
Модуль 3. Графічна підсистема мови. Письмо	
Теми для самостійного опрацювання	19
План практичного заняття	19
Питання для обговорення на семінарському занятті	19
Теми рефератів і лінгвістичних повідомлень	19
Термінологічний словник-мінімум до модуля	20
Запитання і завдання для контролю і самоконтролю	20
Засоби контролю	20
Список літератури до модуля	23
Модуль 4. Лексична система мови	
Тематика і зміст лекційних занять	24
Плани практичних занять	24
Питання для обговорення на семінарському занятті	25
Теми для самостійного опрацювання	26
Теми рефератів і лінгвістичних повідомлень	26
Термінологічний словник-мінімум до модуля	27
Запитання і завдання для контролю і самоконтролю	27
Засоби контролю	29
Список літератури до модуля	29
Модуль 5. Граматична система мови	
Тематика і зміст лекційних занять	30
Плани практичних занять	31
Теми для самостійного опрацювання	31
Теми рефератів і лінгвістичних повідомлень	31

Термінологічний словник-мінімум до модуля	31
Запитання і завдання для контролю і самоконтролю	32
Засоби контролю	33
Список літератури до модуля	34
Модуль 6. Генеалогічна класифікація мов	
Питання для обговорення на семінарському занятті	35
Теми для самостійного опрацювання	35
Теми рефератів і лінгвістичних повідомлень	35
Термінологічний словник-мінімум до модуля	35
Запитання і завдання для контролю і самоконтролю	35
Засоби контролю	36
Список літератури до модуля	36
Блок навчальних практичних завдань	
Практичні завдання до модуля 1 ”Загальні питання мовознавства”	37
Практичні завдання до модуля 2 “Фонетична система мови”	38
Практичні завдання до модуля 3 “Графічна підсистема мови. Письмо” ...	47
Практичні завдання до модуля 4 “Лексична система мови”	49
Практичні завдання до модуля 5 “Граматична система мови”	57
Практичні завдання до модуля 6 “Генеалогічна класифікація мов”	66
Запитання для підсумкового контролю (іспиту)	68
Рекомендована література до курсу	69
Додатки	71

Передмова

Серед мовознавчих дисциплін у системі підготовки вчителів іноземної мови навчальний курс “Вступ до мовознавства” посідає особливе місце насамперед з огляду на його інтродуктивний, підготовчий характер. Курс розпочинає вивчення лінгвістичних дисциплін і створює наукову базу для їх засвоєння. Він має забезпечити усвідомлення студентами основних проблем, понять і термінів мовознавчої науки, підготувати їх до активного оволодіння всіма іншими дисциплінами мовознавчого циклу.

Основна мета курсу “Вступ до мовознавства” - підготовка студентів до свідомого, осмисленого засвоєння української та іноземних мов.

Основне завдання курсу - ознайомити студентів з основами загальнолінгвістичних знань, принциповими положеннями теорії мови, найважливішими методами і прийомами дослідження мовних явищ.

Основна проблема курсу - розкриття системного характеру мови як багатоаспектного явища, виявлення мовних законів і закономірностей.

Протягом вивчення курсу “Вступ до мовознавства” **студенти повинні оволодіти:**

- системою загальнонаукових та лінгвістичних термінів;
- теоретичними основами аналізу мовних явищ;
- теоретичними знаннями з основних мовознавчих проблем:
  - сутність, природа і функції мови;
  - походження мови та закономірності її розвитку;
  - взаємозв'язок мови і мислення;
  - мова і суспільство;
  - структурні елементи мови;
  - виникнення та основні етапи розвитку письма;
  - генеалогічна і типологічна класифікації мов;
  - методи лінгвістичних досліджень;
  - зв'язок мовознавства з іншими науками, його практичне і теоретичне значення.

Студенти повинні набути навичок:

- практичного аналізу конкретних явищ мови;
- свідомого використання лінгвістичної термінології.

Засоби навчання: лекції, семінарські та практичні заняття, самостійна робота студентів.

Самостійна робота студентів передбачає опрацювання основної та додаткової літератури, її критичний аналіз, систематизацію, конспектування, складання планів, тез за навчальними темами для підготовки до семінарських та практичних занять. Виробленню практичних навичок самостійної роботи сприятимуть завдання і запитання для самоконтролю, які вміщені після кожного розділу, а також блок навчальних практичних завдань. Їх проблемний, а не лише репродуктивний характер має сприяти активізації

розумової діяльності студентів під час вивчення курсу, виробленню вмінь та навичок аналізу мовних явищ.

Система контролю й оцінювання знань, умінь та навичок студентів з навчальної дисципліни складається з поточного та підсумкового контролю.

Поточний контроль передбачає:

- перевірку та оцінювання знань студентів під час семінарських занять;
- перевірку вмінь та навичок під час практичних занять;
- проведення тестувань, інших контрольних робіт після вивчення окремих тем.

Підсумковий контроль здійснюється у формі іспиту (заліку) після вивчення курсу.

Контрольні завдання, наведені в посібнику, є орієнтовними і покликані перш за все забезпечити функцію самоконтролю. Їх виконання дозволить студентам глибше засвоїти теоретичні положення курсу, використати на практиці набуті знання, а також свідомо оцінити їх рівень, скорегувати при потребі власну навчальну діяльність.

Серед **практичних завдань**, поданих у посібнику, значна увага приділена активним формам навчання, або засобам педагогічного стимулювання, що є складовою інноваційних технологій, - проблемним завданням, навчальним дискусіям, мовним іграм і змаганням. Їх виконання сприятиме інтенсивному засвоєнню знань, розвитку активності і самостійності студентів, піднесенню рівня їх мовленнєвої культури. З цією ж метою більшість питань, винесених на обговорення під час **семінарських занять**, рекомендовано опрацьовувати за груповою технологією.

Структурування навчального матеріалу курсу “Вступ до мовознавства” у пропонованому посібнику дійсно за **модульним принципом**. Зміст кожного модуля охоплює:

- тематику і ключові питання лекційних занять;
- плани практичних занять;
- теми для самостійного опрацювання студентами;
- питання для обговорення на семінарських заняттях;
- теми рефератів і лінгвістичних повідомлень;
- термінологічний словник-мінімум до кожного розділу;
- запитання і завдання для контролю і самоконтролю;
- блок практичних завдань;
- засоби контролю (тести, термінологічні диктанти тощо);
- список рекомендованої літератури.

Модуль 1. Загальні питання мовознавства

Тематика і зміст лекційних занять

Лекція I. Мова та її вивчення

1. Людська мова і окремі етнічні мови світу.
2. Мовознавство як наука. Конкретне і загальне, теоретичне і прикладне мовознавство.
3. Методи дослідження мови: описовий (дескриптивний), структурний, зіставний, історичний, порівняльно-історичний.
4. Синхронія і діахронія в мові.

Лекція II. Природа і сутність людської мови

1. Природа людської мови. Визначення мови.
2. Мова і мислення. Співвідношення мови і мислення як двох сторін процесу відображення (пізнання) дійсності людиною. Основні одиниці мови і мислення, їх діалектичний зв'язок і нетотожність. Мова - інструмент мислення. Вселюдський характер мислення і національний характер окремих мов.
3. Мова і мовлення. Діалектична єдність мови і мовлення як загального і окремого, абстрактного і конкретного. Мовлення - процес використання мови (мовленнєва діяльність) і результат цього процесу (текст). Парадигматичні зв'язки у мові і синтагматичні у мовленні.
4. Функції мови. Основні функції мови - комунікативна і мислеоформлююча. Похідні функції мови (аккумулятивна, інформаційна, експресивна, імпресивна та ін.). Естетична (емоційна) функція мови. Факультативні функції мови (магічна, фатична, ідентифікаційна та ін.).
5. Мова як суспільне явище. Роль мови в суспільстві.

Лекція III. Походження і розвиток мови

1. Проблема походження мови. Теорії походження мови. Новітні дані про походження людини і мови.
2. Погляди вчених на моногенез та полігенез людської мови.
3. Диференціація та інтеграція - основні процеси розвитку мов і діалектів.
4. Схрещення мов як різновид мовної інтеграції. Явища субстрату і суперстрату.
5. Співвідношення між диференціацією та інтеграцією мов у зв'язку з історичними типами соціумів.
6. Причини мовних змін. Зовнішні та внутрішні чинники змін у мові.

Лекція IV. Мова як системно-структурне утворення

1. Знаковий характер мови. Мовний знак та його найістотніші риси - умовність, довільність. План змісту і план вираження мовного знака.
2. Мовні підсистеми: фонетична, лексична, морфологічна, синтаксична.
3. Мовні одиниці (фонеми, морфеми, слова, речення) та їх функції.
4. Розділи мовознавства.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Природа людської мови. Визначення мови. Відмінність людської мови від спілкування тварин та невербальних засобів спілкування в людському колективі (міміки, жестів, сигнальних систем технічної природи, певних видів мистецтва).
2. Мова - явище суспільне й індивідуальне.
3. Походження мови. Огляд теорій походження мови (звуконаслідувальної, виголової, соціального договору, трудових викриків, Ф.Енгельса, космічної та інших). Взаємодія біологічних та соціальних факторів у процесі виникнення мови.
4. Соціальний статус мови і держава. Двомовність і багатомовність. Диглосія. Мовні контакти.
5. Типи мовних ситуацій у сучасному світі. Штучні мови.

Теми для самостійного опрацювання

1. Зв'язок мовознавства з іншими науками.
2. Видатні світові та вітчизняні мовознавці.
3. Літературна форма національної мови, її унормованість і багатофункціональність
4. Членування загальнонародної мови: літературна мова, територіальні діалекти, соціальні діалекти (жаргони), професійні діалекти (сленги), просторіччя.
5. Стилїстична диференціяція мови.

Теми рефератів і лінгвістичних повідомлень

1. Зв'язок мовознавства з іншими науками.
2. Видатні світові і вітчизняні мовознавці.
3. Синхронія і діахронія в мові.
4. Проблема взаємозв'язку мови і мислення.
5. Функції мови та їх вияв у мовленні.
6. Мова – явище суспільне чи біологічне?
7. Роль мови в житті суспільства.
8. Відмінність людської мови від спілкування тварин.
9. Екстралінгвістичні універсалії.
10. Невербальні форми спілкування. Поняття про паралінгвістику.
11. Соціальний статус мови і держава. Типи мовних ситуацій у сучасному світі.
12. Взаємодія мов, мовні контакти. Двомовність, багатомовність.
13. Проблема походження мови: огляд теорій, новітні погляди вчених на проблему.
14. Закономірності розвитку мов у різні історичні епохи.
15. Мова як знакова система. Двобічність мовного знака.
16. Мова як система. Чотири рівні мовної системи.
17. Світові мови, мови міжнародного спілкування.

18. Штучні мови: причини їх появи, історичний огляд, перспективи розвитку.
19. Перспективи розвитку мов.
20. Зовнішні і внутрішні чинники мовних змін.

Термінологічний словник-мінімум

ДО МОДУЛЯ

*Мова, мовознавство (лінгвістика);
конкретне, загальне, прикладне, теоретичне мовознавство;
методи дослідження мови: описовий (deskриптивний), структурний,
зіставний (контрастивний), історичний, порівняльно-історичний;
синхронія, діахронія; мовлення;
функції мови: мислеоформлююча, комунікативна, інтегруюча,
аккумулятивна, когнітивна, експресивна, імпресивна, естетична, фатична;
теорії походження мови: звуконаслідувальна, вигукова, трудових викриків,
соціального договору, Ф.Енгельса, космічна та ін.;
мовна диференціація та інтеграція, схрещення мов, субстрат, суперстрат;
змішані мови (піджини, креольські), світові, штучні мови, мертві мови;
мовний стан, мовна ситуація, двомовність (білінгвізм), мовна політика;
національна мова, літературна мова, територіальні діалекти, соціальні
діалекти (жаргони), професійні діалекти (сленги), просторіччя;
мовний знак, парадигматичні, синтагматичні зв'язки, рівень мовної системи.*

Запитання і завдання

для контролю і самоконтролю

За темою «Мова та її вивчення»

1. Що таке мова? Які визначення людської мови ви можете навести?
2. У чому полягає різниця між конкретним і загальним мовознавством?
3. Як розрізняється теоретичне і прикладне мовознавство?
4. Назвіть основні методи дослідження мови.
5. З'ясуйте поняття *синхронія* і *діахронія*.
6. З якими науками пов'язане мовознавство?

За темою „Природа і сутність людської мови”

1. Доведіть, що мова є суспільним, а не природним явищем. Чи має мова біологічне і психічне підґрунтя? Чи має мова класовий характер?
2. Чим людська мова відрізняється від “мови” тварин та невербальних засобів спілкування (міміки, жестів, технічних сигналів, певних видів мистецтва)?
3. Що таке мовні універсалії? Наведіть приклади мовних універсалій.
4. Що спільного і відмінного мають мова і мовлення? Як ви розумієте парадигматичні зв'язки у мові і синтагматичні у мовленні?
5. У яких відношеннях перебувають мова і мислення? Розкрийте проблему впливу мислення на мову і мови на мислення.
6. Назвіть і схарактеризуйте функції мови - основні, неосновні, факультативні.
7. Розкрийте зв'язки мови із суспільством.
8. Що таке мовна політика? Яких мовних сфер торкається мовна політика?

9. Що таке професійна і територіальна диференціація мови?
10. Що розуміють під літературною мовою? Якими рисами характеризується літературна мова? Чим вона відрізняється від загальнонародної мови?
11. Які функціональні стилі має літературна мова?
12. Чим відрізняється усна форма вираження мовлення від писемного вираження, літературне усне мовлення від мовлення діалектного?

За темою «Походження і розвиток мови»

1. У чому різниця між походженням мови загалом і виникненням окремої мови?
2. Які теорії походження мови вам відомі? Назвіть чинники, що відіграли вирішальну роль у появі людини та її мови.
3. З'ясуйте роль диференціації та інтеграції як основних шляхів розвитку діалектів і мов, співвідношення цих чинників на різних етапах людського розвитку, в різних історичних умовах.
4. Назвіть можливі шляхи утворення національних літературних мов.
5. Як ви розумієте явища субстрату, суперстрату? Наведіть приклади.
6. Чи можна запозичення слів вважати фактом схрещення мов?
7. До якої з двох теорій лінгвогенезу схиляється більшість сучасних учених?
8. Якими причинами викликаються зміни в мові? Наведіть приклади мовних змін, зумовлених зовнішніми причинами.
9. Що таке піджини і креольські мови? Що спільне і відмінне між ними?
10. Розкрийте суть зовнішніх і внутрішніх чинників у розвитку мов. Які мови називаються „живими“?
11. Які мови називаються „мертвими“? Що дає вивчення „мертвих“ мов?
12. Чому виникає потреба створення штучних мов? Що ви знаєте про ці мови?

За темою «Мова як системно-структурне утворення»

1. Дайте визначення знака.
2. Доведіть, що мова є однією із знакових систем.
3. Що в мові є знаком?
4. Як ви розумієте умовність і довільність знака?
5. Чи відрізняється мова як знакова система від інших знакових систем?
6. Назвіть основні рівні мовної структури. Які розділи мовознавства вивчають кожний рівень?
7. Чи з однаковою швидкістю змінюються різні рівні мовної структури? Яка специфіка розвитку кожного з рівнів?
8. Які основні одиниці мови ви знаєте? Охарактеризуйте їх функції.

Засоби контролю

Тест до модуля 1

1. Історичний розвиток мови є предметом:
  - а) синхронічного мовознавства;
  - б) діахронічного мовознавства;
  - в) прикладного мовознавства.
2. Дослідження різних мов з метою виявлення їх спільних і відмінних рис – це суть методу:
  - а) структурного;
  - б) зіставного;
  - в) описового.

3. Правильним є твердження:
- а) мова і мислення тотожні, мова є формою мислення;*
  - б) мислення не залежить від мови, здійснюється в інших формах;*
  - в) мова і мислення пов'язані діалектичним зв'язком, мова – інструмент мислення.*
4. Функція формування і формулювання думки називається:
- а) репрезентативна;*
  - б) мислетворча;*
  - в) метамовна.*
5. Різновид літературної мови, що характеризується відбором мовних засобів, зумовленим змістом, метою та характером висловлювання, - це:
- а) мовний стиль;*
  - б) розділ мовознавства;*
  - в) тип мовлення.*
6. Натуралістичний напрям у мовознавстві започаткував:
- а) Олександр Потебня;*
  - б) Август Шлейхер;*
  - в) Ж.-Ж.Руссо .*
7. Паралінгвістика вивчає:
- а) вербальні форми спілкування;*
  - б) невербальні форми спілкування;*
  - в) телепатичні форми спілкування*
8. Оберіть правильний варіант продовження речення: *Загальнонародна мова...*
- а) охоплює територіальні діалекти, жаргони, професійні та просторічні елементи, літературну мову;*
  - б) це літературна мова;*
  - в) не включає в себе літературну мову.*
9. Мовним знаком є:
- а) буква;*
  - б) фонема;*
  - в) слово.*
10. Одиницями мови є:
- а) фонема, морфема, слово, речення;*
  - б) звук, буква, слово, речення;*
  - в) звук, слово, словосполучення.*
11. Пізнання людиною світу, досвіду попередніх поколінь забезпечує така функція мови:
- а) комунікативна;*
  - б) пізнавальна (гносеологічна);*
  - в) експресивна.*
12. Номінативну функцію в мові виконує:
- а) фонема;*
  - б) слово;*
  - в) речення.*
13. Кельтські елементи в англійській мові – це:
- а) адстрат;*
  - б) суперстрат;*
  - в) субстрат.*
14. З історичного погляду:
- а) мовлення є первинним, а мова вторинна;*
  - б) мова передує мовленню;*
  - в) мова і мовлення виникли одночасно.*
15. Першим розмежував поняття "мова" і "мовлення":
- а) Вільгельм фон Гумбольдт;*

- б) Фердінанд де Сосюр;*
в) Олександр Потебня.
16. Територіальні діалекти мови – це:
а) місцеві говори і говірки;
б) професійні субмови, жаргони, сленг;
в) просторіччя, суржик.
17. До вербальних засобів спілкування належать усі перераховані в рядку:
а) звукова мова, міміка і жести;
б) звукова мова, письмо, азбука Морзе, азбука Брайля, морська сигналізація;
в) звукова мова, міміка і жести, письмо.
18. Вища форма вияву мови, відшліфована, унормована і багатofункціональна, - це:
а) літературна мова;
б) загальнонаціональна мова;
в) мовлення.
19. Спільні ознаки, властиві всім або більшості мов світу, називаються:
а) схрещення мов;
б) екстралінгвістичні універсалії;
в) мовна конвергенція .
20. Загальнонаукові методологічні підходи до вивчення явищ, у тому числі й лінгвістичних:
а) індукція і дедукція;
б) синхронія і діахронія;
в) конвергенція і дивергенція.

Список літератури до модуля

Основна:

1. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – С. 5 – 39, 47 - 52.
2. Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. К.: Вища школа, 1974. – С.3-19, 24-42, 235-253.
3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. - К.: Видавничий центр “Академія”, 2006. – С. 3-51,187-202.
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. - К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – С. 7 – 57.
5. Ющук І.П. Вступ до мовознавства: Навч посібник. – К.: Рута, 2000. – С. 5 – 24, 29 – 30.

Додаткова:

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. – К.: АртЕК, 1996.
2. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985 (відповідні статті).
3. Донець Л.С., Мацько Л.І. Вступ до мовознавства: Практикум. – К.: Вища школа, 1989.
4. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич: Відродження, 1994. – С.5-139.
5. Матвієнко А. М. Рідне слово. - К.: Всеукраїнське товариство «Просвіта», 1994. – 160 с.
6. Пархонюк Л. До проблеми сутності мови: деякі міркування й роздуми // Дивослово. – 1996. – № 11. С.15-17.
7. Радевич – Винницький Я. Україна: від мови до нації. – Дрогобич: Відродження, 1997.
8. Ющук І.П. Про походження української мови // Дивослово (Українська мова і література в школі). – 1995. - №1. – С.27-33.
9. Ющук І.П. Держава і мова // Там само. – С.14-21.

Модуль 2. Фонетична система мови

Тематика і зміст лекційних занять

Лекція I. Звуки мови, їх вивчення і класифікація

1. Фонетика як наука про звукову систему мови. Аспекти вивчення звукового складу мови: фізіологічний, фізичний, фонологічний (соціальний, функціональний).
2. Артикуляція звука, три її фази: екскурсія, витримка, рекурсія. Артикуляційна база окремої мови.
3. Голосні та приголосні звуки, їх розрізнення за роллю у складі, акустичними та артикуляційними особливостями.
4. Дифтонги, їх типологічні ознаки. Трифтонги.
5. Класифікація голосних і приголосних звуків. Подовжені приголосні. Придиховість (аспірація) приголосних.

Лекція II. Зміни звуків у потоці мовлення

1. Комбінаторні зміни звуків. Взаємодія звуків контактна і дистантна, прогресивна і регресивна. Комбінаторні асиміляційні та дисиміляційні зміни.
2. Позиційні зміни звуків.
3. Спонтанні зміни звуків.
4. Фонетично не зумовлені зміни звуків
5. Фонетичні закони мови, їхні особливості.

Лекція III. Фонологія. Звуки мови як соціальне явище

1. Звуки і фонемі, різниця між ними.
2. Функції фонем: конститутивна, дистинктивна (розрізнявальна).
3. Диференціальні та нейтральні ознаки фонем. Сильні і слабкі позиції фонем. Алофони (варіанти і варіації) фонем.
4. Фонологічна система окремої мови.
5. Фонетична і фонематична транскрипція.

Лекція IV. Фонетичне членування мовленнєвого потоку

1. Одиниці мовленнєвого потоку: фрази, синтагми, такти, склади, звуки.
2. Засоби членування мовленнєвого потоку: інтонація, паузи, наголос. Інтонація та її компоненти: мелодика, темп, інтенсивність мовлення, виділення слова у фразі наголосом.
3. Теорії складоподілу: експіраторна, м'язового імпульсу, сонорна.

Плани практичних занять

Практичне заняття 1

1. Класифікація голосних звуків: за горизонтальним рухом язика (ряди); за вертикальним рухом язика (піднесення); за участю ротової й носової порожнини (ротові і носові голосні); за тривалістю (короткі і довгі голосні).

2. Класифікація приголосних звуків: за співвідношенням тону і шуму (за звучністю); за місцем перепони; за способом подолання перепони; за ступенем палаталізації (пом'якшення).

Практичне заняття 2 - 3

1. Комбінаторні асиміляційні зміни: акомодация, асиміляція, сингармонізм, субституція звуків. Комбінаторні дисиміляційні зміни: дисиміляція, епентеза, дієреза, гаплогогія.
2. Позичійні зміни звуків: редукція, оглушення кінцевого приголосного у слові, протеза, позичійне чергування звуків.
3. Спонтанні зміни звуків.
4. Фонетично не зумовлені зміни звуків: зміни звуків за аналогією, морфологічні чергування звуків для розрізнення граматичних значень, гіперизми, метатези.

Практичне заняття 4

1. Засоби членування мовленнєвого потоку: інтонація, паузи, наголос. Інтонація та її компоненти: мелодика, темп, інтенсивність мовлення, виділення слова у фразі наголосом.
2. Наголос фразовий, логічний, емфатичний.
3. Склад. Структура і типи складів.
4. Поняття фонетичної норми. Орфоепія.
5. Поняття літературної вимови.

Теми для самостійного опрацювання

1. Акустичні характеристики звука: висота, сила, довгота, чистота, тембр.
2. Мовний апарат, його будова і функції. Активні і пасивні органи мовлення.
3. Наголос словесний. Природа наголосу в окремих мовах: силовий (динамічний); довготний (кількісний); музичний (тонічний, мелодійний). Наголос зв'язаний і вільний, постійний і рухомий. Побічний наголос.
4. Склад. Структура і типи складів.

Теми рефератів і лінгвістичних повідомлень

1. Фізичний аспект дослідження звуків людської мови. Акустичні характеристики звуків.
2. Артикуляційний аспект вивчення звуків мови (творення звуків мовним апаратом людини).
3. Фонема та її алофони. Ознаки фонем: диференціальні та нейтральні.
4. Транслітерація, її призначення. Українська латиниця.
5. Теорії складоподілу.
6. Наголос, його види. Функції наголосу.
7. Особливості інтонації в різних мовах.
8. Засоби членування мовленнєвого потоку.
9. Артикуляційні особливості окремих звуків у різних мовах.
10. Зміни звуків у потоці мовлення: позичійні, комбінаторні, фонетично не зумовлені, спонтанні (на матеріалі української та виучуваних мов).

11. Фонетичне явище субституції у різних мовах (на прикладі власних назв тощо).

Термінологічний словник-мінімум

ДО МОДУЛЯ

Фонетика, звук, буква, тембр звука, обертони, форманти; органи мовлення активні, пасивні; артикуляція, приступ (екскурсія), витримка, відступ (рекурсія), акцент, артикуляційна база мови; голосні високого, середнього, низького, проміжного піднесення; нелабіалізовані, лабіалізовані; дифтонги, трифтонги; приголосні сонорні, дзвінкі, глухі; апікальні, церебральні, какумінальні, дорсальні; зімкнені (проривні), щілинні (фрикативні), африкати; пом'якшення (палаталізація), подовження, придиховість (аспірація); мовленнєвий потік, фраза, інтонація; наголос фразовий, логічний, емфатичний; синтагма, такт, проклітика, енклітика; склад відкритий, закритий, неприкритий, прикритий; наголос словесний: силовий (динамічний), довготний (кількісний), музичний (тонічний, мелодійний); зв'язаний, вільний; постійний, рухомий; фонологія, фонема (звукотип), диференціальні (розрізнявальні) і нейтральні ознаки фонем, напружена опозиція фонем, кореляційні ряди фонем (кореляції), сильна і слабка позиції фонем; алофони (різновучання), варіації і варіанти фонем; фонологічна система мови; зміни звуків: комбінаторні контактні і дистантні, прогресивні і регресивні, асиміляція, сингармонізм, акомодация, субституція, дисиміляція, епентеза, дієреза, гаплогія; позиційні зміни: редукація, позиційні, історичні чергування звуків, протеза; спонтанні зміни, фонетично не зумовлені зміни звуків, зміни звуків за аналогією, морфологічні чергування, гіперизми, метатези; орфоепія.

Запитання і завдання

для контролю і самоконтролю

За темою “Звуки мови, їх вивчення і класифікація”

1. Що є об'єктом вивчення фонетики?
2. У чому практичне значення фонетики?
3. Які є три аспекти у вивченні звуків?
4. Охарактеризуйте звук людської мови як фізичне явище. Розкрийте сутність понять *сила звука, висота звука, довгота звука, тембр звука*.
5. Дайте загальну характеристику мовленнєвого апарата.
6. Що таке артикуляція? Із яких фаз вона складається?
7. Назвіть активні і пасивні органи мовлення.
8. Як ви розумієте термін *артикуляційна база*?

9. На яких артикуляційно-акустичних відмінностях ґрунтується поділ звуків на голосні та приголосні? Назвіть основні відмінності між цими звуками.
10. З роботою якого органа пов'язаний поділ голосних за рядом і піднесенням?
11. Що таке дифтонг?
12. З роботою яких органів пов'язаний поділ приголосних на дзвінки і глухі, тверді та м'які?
13. Охарактеризуйте приголосні за акустичною ознакою.
14. Назвіть групи приголосних, які розрізняються за способом творення.
15. Як характеризуються приголосні звуки за додатковою артикуляцією?
16. Що таке лабіалізація звуків?

За темою “Фонологія”

1. Дайте визначення фонемі. Які функції виконують фонемі?
2. Як співвідносяться звук і фонема?
3. У чому полягає різниця між диференційними й нейтральними ознаками фонем? Які ознаки фонем можуть виступати як диференційні?
4. Що таке звукова опозиція?
5. У яких позиціях можуть знаходитись фонемі в мовленнєвому потоці?
6. Що таке варіанти і варіації фонем?
7. Що таке фонологічна система мови?
8. У чому полягає національно-мовна своєрідність фонологічних систем?

За темою “Членування мовленнєвого потоку”

1. Чи співпадає межа такту з межею слова?
2. Що таке проклітики, енклітики?
3. На які відрізки фонетично членується мовленнєвий потік?
4. Дайте визначення фрази. Якими властивостями характеризується фраза?
5. Що таке такт? Який синонім вживають до слова *такт*?
6. Які теорії складу існують у мовознавстві? Які типи складів ви знаєте?
7. Дайте визначення монофтонга і поліфтонга. Які різновиди поліфтонгів є у мовах світу?
8. Що таке наголос? Назвіть типи словесного наголосу в різних мовах. Охарактеризуйте наголос української і тієї іноземної мови, яку ви вивчаєте.
9. Дайте визначення інтонації та назвіть основні її функції. Із яких компонентів складається інтонація? Розкрийте зміст кожного компонента інтонації.

За темою “Зміни звуків у потоці мовлення”

1. Які різновиди змін звуків ви знаєте?
2. Дайте визначення позиційних змін звуків. Назвіть позиційні зміни звуків, поясніть їх суть, наведіть приклади.
3. Дайте визначення комбінаторних змін звуків. Назвіть різновиди цих змін.
4. Охарактеризуйте всі різновиди асиміляції.
5. Що спільного і відмінного між асиміляцією і дисиміляцією?
6. Наведіть приклади гаплогії, дієрези, епентези і метатези, субституції звуків і гіперизмів.
7. Що таке орфоепія? Що є предметом орфоепії?
8. Що таке транскрипція? Чим відрізняється фонетична транскрипція від фонематичної, транскрипція від транслітерації?

Засоби контролю

Тест “Фонетичне членування мовленнєвого потоку” (до модуля 2)

1. Найменша комунікативна одиниця мови і водночас найбільша фонетична одиниця в мовленнєвому потоці, що становить собою інтонаційно-змістову єдність, - це:
  - а) синтагма;*
  - б) склад;*
  - в) фраза.*
2. Що зумовлює різний зміст речення?
  - а) неоднакове членування на фрази;*
  - б) неоднакове членування на синтагми;*
  - в) неправильна розстановка пауз.*
3. Речення може розпадатися на відрізки, які характеризуються посиленням наголосу останнього слова і виражають у даному контексті одне, хоч складне поняття. Це -:
  - а) синтагма;*
  - б) інтонація;*
  - в) такт.*
4. Як називається частина фрази, об'єднана одним наголосом?
  - а) такт;*
  - б) склад;*
  - в) словосполучення.*
5. До якої теорії належить визначення складу, обґрунтоване датським мовознавцем О. Есперсеном: *Склад має вершину (ядро) і периферію:*
  - а) експіраторна;*
  - б) мускульної напруги;*
  - в) сонорна.*
6. Склад, що починається приголосним звуком і закінчується голосним, називається:
  - а) відкритий неприкритий;*
  - б) закритий прикритий;*
  - в) відкритий прикритий;*
  - г) закритий неприкритий.*
7. Як називаються два голосні звуки, які утворюють один склад, чим і забезпечується їх фонетична цілісність:
  - а) монофтонг;*
  - б) трифтонг;*
  - в) дифтонг.*
8. Як називаються фонетичні явища – наголос та інтонація?
  - а) допоміжними засобами;*
  - б) просодичними засобами;*
  - в) змінними засобами.*
9. Що називається наголосом?
  - а) звук, що вимовляється чіткіше;*
  - б) виділення в мовленні певної одиниці в ряду однорідних одиниць за допомогою фонетичних засобів;*
  - в) протяжна вимова звуків у слові.*
10. Словесний наголос, що характеризується більшою тривалістю звучання певного складу, є:
  - а) динамічним;*
  - б) музикальним;*
  - в) кількісним.*

11. Виділення (вимова) одного із складів (такту) з більшою силою, тобто сильнішим видихом струменя повітря, - це наголос:
  - а) музикальний;
  - б) кількісний;
  - в) динамічний.
12. Емоційне виділення тих чи інших слів у висловлюванні напруженою вимовою певних звуків – це наголос:
  - а) логічний;
  - б) емфатичний;
  - в) фразовий.
13. Складові інтонації:
  - а) мелодика, інтенсивність, паузи, темп і тембр мовлення;
  - б) сила голосу, наголоси, виразність мовлення;
  - в) настрій, тон, паузи.
14. Попереджувальну функцію (показує, що речення ще не закінчене) має:
  - а) низхідний рух тону;
  - б) висхідний рух тону.

Термінологічний диктант за темою “Фонетика”

1. Фонетика – це ...
2. Звук – це ...
3. Фізичні, або акустичні, характеристики звуків –
4. Індивідуальне забарвлення окремого звука, зумовлене набором тонів і обертонів, – це ...
5. Голосні звуки – це ...
6. Мовний апарат поділяється на ...
7. Артикуляція – це ...
8. Фази артикуляції: ...
9. Вокалізм – це ...
10. Консонантизм – це ...
11. Сонорні приголосні складаються з ...
12. Африката – це ...
13. При творенні проривних приголосних органи артикуляції ...
14. Увула – це ...
15. Лабіалізовані звуки – це ...
16. Аспірати – це ...
17. Палаталізація – це ...
18. Проклітик – це ...

Список літератури до модуля

1. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – С. 53 – 90.
2. Дорошенко С І., Дудик П. С. Вступ до мовознавства.— К., 1974. - С. 50-66, 70-106.
3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. - К.: Видавничий центр “Академія”, 2006. – С. 52-93, 222-225.
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. - К.: Видавничий центр “Академія”, 1999.– С. 102 - 163.
5. Ющук І.П. Вступ до мовознавства: Навч. посібник. - К.: Рута, 2000. – С. 42 – 54.

Модуль 3. Графічна підсистема мови. Письмо

Теми для самостійного опрацювання

1. Письмо як система спеціальних графічних знаків для фіксації мовних текстів.
2. Так зване “предметне письмо” як підготовчий етап графіки.
3. Походження та основні етапи розвитку графічного письма: малюнкове (піктографічне); ідеографічне (ієрогліфічне); фонографічне (звукове). Сучасне використання піктограм, ідеограм.
4. Типи фонографічного письма: силабічне (складове); консонантне; звуко-буквене (алфавітне).
5. Алфавіт. Походження і розвиток основних (базових) алфавітів: грецького, латинського, слов'янського. Типи письма у сучасному світі.

План практичного заняття

1. Орфографія, її основні принципи: фонетичний, морфологічний, історичний (традиційний), диференційний (смысловий, ідеографічний).
2. Транскрипція і транслітерація.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Звукова мова і письмо. Значення письма в розвитку суспільства, його функції.
2. Зародження письма. “Предметне письмо”. Основні етапи розвитку дофонографічного письма.
3. Фонографічне письмо, його формування, етапи розвитку.
4. Алфавіти і графіка. Найпоширеніші європейські алфавіти, їх формування.

Теми

рефератів і лінгвістичних повідомлень

1. Письмо як „вторинна” мова, його функції, значення для розвитку суспільства.
2. „Предметне письмо” в історії різних етносів.
3. Піктографія як перший етап розвитку письма.
4. Петрогліфи Кам'яної Могили – найдавніші графічні письмена людства?
5. Ідеографічне письмо: від давнини до сьогодення.
6. Розвиток фонографічного письма: від силабеми до букви.
7. Основні сучасні світові алфавіти.
8. Історія створення і розвитку кирилиці.
9. Латиниця: історичний розвиток і сьогодення.
10. Як люди навчилися писати? (лінгвістичне повідомлення для молодших школярів про етапи розвитку письма)
11. Як люди створили книжку (лінгвістичне повідомлення для молодших школярів про засоби письма, виникнення письмового приладдя).

12. Почерк і характер (поняття про графологію).
13. Принципи орфографії, їх реалізація в різних мовах.
14. Розділові знаки: виникнення, особливості використання в різних мовах світу.
15. Співвідношення між звуками і буквами в алфавітах різних мов.

Термінологічний словник – мінімум до модуля

Письмо, предметне письмо, піктограма, піктографія, ідеографія, ідеограма, фонографічне письмо, складове (силабічне) письмо, консонантне письмо, звуко-буквене письмо;

графіка, алфавіт, кирилиця, глаголиця, латиниця, діакритичні знаки, лігатура, поліграф, двограф, триграф;

орфографія (правопис), принципи орфографії: фонетичний, морфологічний, історичний (традиційний), диференційний (символічний, смисловий); транскрипція, транслітерація.

Запитання і завдання

для контролю і самоконтролю

1. У чому полягає значення письма в історії суспільства?
2. Що таке "предметне письмо"? Наведіть приклади "предметного письма".
3. Назвіть етапи розвитку графічного письма.
4. Що таке піктографія? Наведіть приклади піктографічного письма. Де застосовують піктографію в наш час?
5. Чим відрізняється ідеографія від піктографії? Які існують різновиди ідеографії? Які народи користуються ідеографічним письмом у наш час? Які ідеограми і чому збереглися в мовах із фонографічним письмом?
6. Що таке фонографія?
7. Які мови користуються силабічною системою письма?
8. Що таке консонантне письмо?
9. Розкрийте суть буквено-звукового письма. Де воно зародилося?
10. Що таке графіка? Що є предметом графіки?
11. Які чотири сім'ї алфавітів існують на Землі?
12. Що є предметом орфографії?
13. Які принципи орфографії ви знаєте?
14. Який принцип правопису є основним для української, російської, білоруської, англійської, німецької мови?

Засоби контролю

Тест до модуля 3

1. Розділ мовознавчої науки, який вивчає письмо, називається:
  - a) графіка;
  - б) граматики;
  - в) графологія.
2. Підготовчим етапом у розвитку письма є:

- а) піктографічне письмо;
 б) предметне письмо;
 в) ієрогліфічне письмо.
3. Який з типів письма називають ще “поняттєвим”?
 а) ідеографічне;
 б) малюнкове;
 в) фонографічне.
4. Ідеографічним (ієрогліфічним) є сучасне письмо:
 а) арабської мови;
 б) китайської мови;
 в) монгольської мови.
5. Фонографія – це:
 а) розділ науки про мову, в якому вивчається система норм літературної мови;
 б) різновид письма, в якому графічні знаки позначають звуки;
 в) письмо, що передає мову тільки в її граматичній будові.
6. Що означає *syllabe* (від грецьк.):
 а) письмо;
 б) корінь;
 в) склад.
7. Найдавніше складове письмо почало існувати у:
 а) V тис. до н.е.;
 б) III тис. до н.е.;
 в) II тис. н. е.
8. Фонографічне письмо має різновиди:
 а) силабічне, складове, алфавітне;
 б) складове, консонантне, буквено-звукове;
 в) буквено-звукове, консонантне, алфавітне.
9. Складове, або силабічне, письмо - це:
 а) система графічних знаків, які передають звучання складів;
 б) сукупність букв, розташованих в історично усталеному порядку;
 в) алфавіт, у якому букви позначають лише приголосні.
10. Найдавнішим силабічним письмом було:
 а) фінікійське;
 б) деванагарі;
 в) шумерське.
11. Складовим письмом є сучасне:
 а) китайське;
 б) арабське;
 в) грецьке.
12. Фонографічне письмо виникло на основі:
 а) предметного письма;
 б) малюнкового письма;
 в) ідеографічного письма.
13. Буквено-звукове письмо започаткували:
 а) китайці;
 б) єгиптяни;
 в) давні греки.
14. Букви А, Е, L, О в фінікійському алфавіті позначали:
 а) приголосні;
 б) голосні;
 в) дифтонги.
15. Греки ввели до свого алфавіту такі нові букви:

- а) бету, дельту;*
  - б) и, і;*
  - в) іжицю, омегу.*
- 16. Різниця написання букв у фінікійському та грецькому алфавітах полягає:
  - а) у розмірі букв;*
  - б) у нахилі букв;*
  - в) у напрямку письма.*
- 17. Грецький алфавіт став основою:
  - а) латинського;*
  - б) фінікійського.*
- 18. Кирилиця була розроблена на основі письма:
  - а) візантійсько-грецького;*
  - б) китайського;*
  - в) латинського.*
- 19. Кирилиця виникла у:
  - а) IX ст.;*
  - б) X ст.;*
  - в) XI ст..*
- 20. Кирилиця була введена на Русі:
  - а) у XI ст.;*
  - б) у X ст.;*
  - в) у IX ст..*
- 21. Глаголиця відрізняється від кирилиці:
  - а) формою букв;*
  - б) складом.*
- 22. Український алфавіт походить від:
  - а) латинського;*
  - б) грецького;*
  - в) слов'яно-кирилівського;*
  - д) фінікійського.*
- 23. В українській графіці присутні елементи силабічного письма. Які букви українського алфавіту є силабемами?
  - а) ш, щ, ц, ю;*
  - б) я, ю, є, ї;*
  - в) ф, й, ч, ж.*
- 24. Сукупність усіх засобів письма певної мови – це:
  - а) графіка;*
  - б) алфавіт;*
  - в) фонографія.*
- 25. Букено-звуковим письмом користується:
  - а) близько 25 % населення Землі;*
  - б) понад 90 % населення Землі;*
  - в) близько 75 % населення Землі.*
- 26. Нині у світі існує чотири основні сім'ї алфавітів:
  - а) латинська, слов'янська, арабська, індійська;*
  - б) грецька, латинська, арабська, індійська;*
  - в) англійська, німецька, слов'янська, арабська.*
- 27. Буква, складена з елементів букв, називається:
  - а) лігатура;*
  - б) діакритичний знак;*
  - в) поліграф.*
- 28. Графема - це:

- а) найменша одиниця писемної мови, що відповідає фонемі в усній мові;
 б) варіант фонемі;
 в) знак ідеографічного письма.
29. В якому рядку містяться діаграфи:
 а) відзвучали, нім. *Schwarz* (чорний), англ. *Booklish* (книжковий);
 б) джерело, нім. *Licht* (світло), англ. *Friendship* (дружба);
 в) задзеркалля, нім. *Tisch* (стіл), англ. *Good* (добрий).
30. Орфографічні норми – це:
 а) правила написання слів;
 б) правила вимови;
 в) правила постановки розділових знаків.
31. Існують такі принципи орфографії:
 а) смисловий, морфемний, фонетичний, традиційний;
 б) фонетичний, морфологічний, історико-традиційний, смисловий;
 в) фонетичний, морфологічний, орфографічний, смисловий.
32. Провідними принципами орфографії є:
 а) в українській мові – смисловий, в російській – традиційний, в англійській – фонетичний;
 б) в українській мові – фонетичний, в російській – морфологічний, в англійській – традиційний;
 в) в українській мові – морфологічний, в російській – фонетичний, в англійській – смисловий.

Список літератури до модуля

Основна:

- Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – С. 33 - 39.
- Білецький А.О. Про мову і мовознавство. - К.: АртЕк, 1996. – С. 49 - 72.
- Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства, С.106 - 119.
- Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. - К.: Видавничий центр “Академія”, 2006. – С. 246 – 257.
- Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. - К.: Видавничий центр “Академія”, 2002.– С. 164 - 180.
- Ющук І.П. Вступ до мовознавства: Навч. посібник. - К.: Рута, 2000. – С. 54 - 63.

Додаткова:

- Білецький А.О. Про мову і мовознавство, стор. 49 - 72.
- Брайчевський М.Ю. Походження слов'янської писемності // Книжник. – 1991. - №№ 3 – 6.
- Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів (відповідні статті).
- Драчук В.С. Дорогами тисячоліть: Про що розповіли письмена. - К.: Веселка, 1978.
- Кондратов А. Звуки и знаки. Москва, 1978.
- Майборода А.В. Старослов'янська мова. К.: Вища школа, 1975, стор. 23 - 36.
- Моисеев А.И. Звуки и буквы, буквы и цифры. М.: Просвещение, 1987, стр. 3 - 43 .
- Потапенко О.І. Цікаве мовознавство. – Біла Церква, 1996. – С. 89 - 103.
- Різник М.Г. Письмо і шрифт. К.: Вища школа, 1978.
- Суслопаров М. Розшифрування найдавнішої писемності з берегів Дніпра // Київ, 1986, №9.

Модуль 4. Лексична система мови

Тематика і зміст лекційних занять

Лекція I. Лексикологія. Слово та його значення

1. Лексика і лексикологія. Розділи лексикології: власне лексикологія, семасіологія, етимологія, ономастика, фразеологія, лексикографія.
2. Слово як універсальна семантична одиниця мови.
3. Функції слова: номінативна, семасіологічна. Слово та його варіанти. Лексема, алолекс (лекс), словоформа.
4. Значення слова. Денотат, сигніфікат, конотат. Обсяг і межі семантики слова. Слово і поняття. Поняття як компонент, частина семантики слова.
5. Поняття про семему, сему.
6. Етимологія слова. Принципи етимологічних досліджень.

Лекція II. Лексико-семантична система мови

1. Групи лексики за функціонально-семантичними ознаками: повнозначні слова, вказівні слова. Поділ повнозначних слів за реальним змістом, тематикою. Поняття семантичного поля.
2. Групи слів за сферою вживання. Стилiстичні шари лексики.
3. Табу. Евфемізми.
4. Омоніми. Шляхи появи омонімів: омоніми гомогенні і гетерогенні.

Лекція III. Розвиток лексики

1. Історичні зміни в лексиці. Причини змін у лексиці: зникнення, вихід слів з ужитку (застарілі слова); поява нових слів (неологізми); зміни значення слів.
2. Застарілі слова: історизми, архаїзми. Архаїзми лексичні, словотворчі, фонетичні, семантичні.
3. Неологізми загальномовні та індивідуально-авторські.
4. Збагачення словникового складу мови. Способи збагачення лексики: семантичний, морфологічний, запозичення з інших мов.

Лекція IV. Лексикографія

1. Типи словників: енциклопедичні і лінгвістичні.
2. Лінгвістичні словники: загальні і спеціальні; одномовні, двомовні і багатомовні.
3. Різновиди лінгвістичних словників: тлумачні, фразеологічні, діалектичні, історичні, етимологічні, ономастичні, топонімічні, частотні, інверсійні, перекладні, синонімів, антонімів, паронімів, словотвірні, морфемні тощо.
4. Фундаментальні лексикографічні праці з української, слов'янських, індоєвропейських мов.

Плани практичних занять

Практичне заняття 1

1. Виникнення назв. Внутрішня форма слова (мотивованість назви).

2. Багатозначність (полісемія) і однозначність (моносемія) слів.
3. Зміна значення слів: звуження, розширення та зміщення обсягу значення.
4. Деетимологізація. Народна етимологія.

Практичне заняття 2

1. Загальноживана і вузькоживана лексика (професіоналізми, діалектизми, жаргонізми, екзотизми, наукова лексика). Терміни.
2. Лексика стилістично нейтральна і стилістично забарвлена. Слова піднесеного і зниженого плану.

Практичне заняття 3

1. Синоніми, їх різновиди: абсолютні (повні) і неповні. Поняттєві (семантичні), стилістичні (функціональні, конотативні), семантико-стилістичні синоніми. Контекстуальні синоніми.
2. Антоніми. Постійні і контекстуальні антоніми.
3. Типи омонімів: повні і неповні. Омофони, омографи, омоформи. Міжмовна омонімія (“зрадливі друзі” перекладача).
4. Пароніми.

Практичне заняття 4

1. Запозичення прями і опосередковані, усні та книжні.
2. Типи запозичень: лексичні запозичення, засвоєння, кальки, запозичення значень (семантичні), словотвірні запозичення, варваризми, зворотні запозичення.

Питання для обговорення на семінарському занятті

За темою „Фразеологія”

1. Відображення у фразеології національної своєрідності мови (на матеріалі специфічно-національної фразеології української, російської і виучуваної мов).
2. Фразеологізми професіонального походження в українській, російській у виучуваній мовах.
3. Вирази біблійного походження в мовах світу.
4. Крилаті вирази в українській та виучуваній мовах.

За темою “Лексикографія”

1. Поняття лексикографії. Словниковий реєстр. Словникова стаття.
2. Типи словників. Енциклопедичні словники: загальний огляд фундаментальних енциклопедичних словників світу, України.
3. Загальний огляд словників лінгвістичних термінів; практична робота зі словниками.
4. Лінгвістичні словники: загальний огляд, характеристика окремих одномовних словників. Практична робота зі словниками.
5. Тлумачні словники: особливості структури словникових статей, стилістичні позначки до реєстрових слів. Практична робота зі словниками.
6. Перекладні словники: загальний огляд основних багатомовних словників. Практична робота зі словниками.

Теми для самостійного опрацювання

1. Перенесення назв. Види переносних значень: метафора, метонімія, синекдоха.
2. Функціональне перенесення значення.
3. Синоніми. Синонімічний ряд. Домінанта (стрижнєве слово) синонімічного ряду..
4. Стійкі словосполучення. Явище лексикалізації. Види стійких словосполучень: стійкі найменування і фразеологізми.
5. Класифікація фразеологізмів: фразеологічні зрощення (ідіоми), єдності та сполучення. Фразеологічні вирази.
6. Завдання для самостійного опрацювання за темою “Етимологія” (Текст для опрацювання: О.І.Потапенко. Цікаве мовознавство. - Б.Церква, 1996, с.135–145):

Прочитайте текст і дайте письмові відповіді на запитання (послідовність не змінюйте):

1. *Що таке етимологія? Яке походження цього слова?*
2. *Коли зародилися перші спроби етимологізування?*
3. *Які погляди на походження слів мали давньогрецькі вчені Парменід, Демокріт, Платон?*
4. *З іменем якого вченого пов'язане становлення етимології як науки?*
5. *Хто з українських учених займався проблемами етимології?*
6. *Що таке внутрішня форма слова?*
7. *Що таке деетимологізація? Хто з лінгвістів уперше використав цей термін?*
8. *Які зміни слова зумовлюють деетимологізацію?*
9. *Наведіть приклади слів, що втратили внутрішню форму, тобто деетимологізувалися?*
10. *Які причини зумовлюють складність у з'ясуванні первинного значення слова?*
11. *Наведіть гіпотези походження слова “слов'яни”.*

Теми рефератів і лінгвістичних повідомлень

1. Зміни в значенні слова: звуження, розширення, зміщення (на матеріалі української та виучуваних мов).
2. Міжмовні омоніми, або „фальшиві друзі перекладача”.
3. Утворення нових слів шляхом метафоричних перенесень у різних мовах (зіставлення лексем української та виучуваних мов).
4. Утворення загальних назв від власних (на матеріалі української та виучуваних мов).
5. Омонімія як джерело каламбурів і анекдотів.
6. Переносне значення слова як джерело каламбурів і анекдотів.
7. Метафора в афоризмах, крилатих виразах.
8. Етимологія певних груп лексики (на матеріалі української та іноземної мов).
9. Народна етимологія. Дитяча словотворчість.
10. Сучасний молодіжний сленг.
11. „Друге життя” фразеологізмів і крилатих виразів (використання стійких словосполучень у публіцистиці).
12. Сучасні молодіжні прізвиська.
13. Джерела фразеологізмів (на матеріалі української та іноземної мов).
14. Фразеологізми іншомовного походження в українській мові.
15. Особливості використання біблійних виразів у різних мовах.

16. Антоніми. Стилiстичнi функцiї антонiмiв: антитеза, оксюморон (на матерiалi української та виучуваних мов).
17. Синонiми, їх типи, стилiстичне використання (на матерiалi української та виучуваних мов).
18. Табу та евфемiзми (на матерiалi української та виучуваних мов).
19. Застарiла лексика, її стилiстичне використання.
20. Екзотизми в українській мовi.
21. Етимологiя топонiмiв (на матерiалi української та виучуваних мов).
22. Етимологiя iмен i прiзвищ (на матерiалi української та виучуваних мов).
23. Неологiзми, їх стилiстичне використання.
24. Запозичення, їх типи.
25. Фонетичнi, граматичнi змiни слiв при запозиченнi.

Термiнологiчний словник-мiнiмум

Лексикологiя, семасiологiя, етимологiя, ономастика, антропонiмiка, топонiмiка;

слово, поняття, лексема, словоформа;

семантика, моносемiя, полiсемiя, сема, семема, пряме i переносне значення, метафора, метонiмiя, синекдоха;

фразеологiя, фразеологiзм, iдiома; фразеологiчнi зрощення, сполучення, єдностi; крилатi вирази;

дiалектизми, професiоналiзми, жаргонiзми, екзотизми, термiни;

антонiми, синонiми, домiнанта синонiмiчного ряду, табу, евфемiзми, паронiми;

омонiми: омофони, омографи, омоформи; гомогеннi i гетерогеннi омонiми;

активна i пасивна лексика, iсторизми, архаїзми, неологiзми;

запозичення: власне запозичення, засвоєння, кальки, запозичення значень, словотвiрнi запозичення, варваризми;

етимологiя, внутрiшня форма слова, деетимологiзацiя, народна “етимологiя”;

лексикографiя, типи словникiв: енциклопедичнi i лiнгвiстичнi; словникова стаття, реєстр, реєстрове слово.

Запитання i завдання для контролю i самоконтролю

За темою “Слово та його значення. Лексикологiя. Роздiли лексикологiї”

1. Що вивчає лексикологiя?
2. Які роздiли лексикологiї ви знаєте? Що є предметом їх вивчення?
3. Що таке слово? Чому важко дати визначення слова?
4. Чим відрiзняється слово від морфеми i словосполучення?
5. Назвiть ознаки слова.
6. У чому полягає рiзниця мiж термiнами *слово* i *лексема*?
7. Дайте визначення лексичного значення слова.
8. Iз яких компонентiв складається лексичне значення?

9. Розкажіть про співвідношення слова і поняття.
10. Що таке денотативне, конотативне значення слова?

За темою "Лексико-семантична система мови"

1. На які групи ділиться лексика за вживаністю?
2. Які слова належать до активної лексики?
3. Назвіть групи слів, що входять до пасивної лексики?
4. Розкрийте зміст термінів *професіоналізм, діалектизм, екзотизм, жаргонізм, арготизм*. Наведіть приклади.
5. Що таке табу й евфемізми?
6. Як членується лексика за стилістичною класифікацією?
7. Назвіть основні групи слів, що входять до лексики високого стилю і лексики низького стилю.
8. Дайте визначення терміна. Назвіть основні ознаки терміна.

За темою "Історичні зміни словникового складу мови"

1. Розкрийте причини історичних змін у лексиці.
2. Які слова називають архаїзмами, історизмами?
3. Що таке семантичні архаїзми?
4. Які слова називаються неологізмами? Які різновиди неологізмів ви знаєте? Що таке авторські неологізми?
5. Яка різниця між лексичними запозиченнями і кальками?
6. Опишіть шляхи та способи запозичень.
7. Яких змін зазнають запозичувані слова при їх адаптації в мові?
8. Які мови були, є зараз найпотужнішими джерелами лексичних запозичень?
9. Що таке мовний *пуризм*? Як потрібно ставитися до іншомовних запозичень?
10. Дайте визначення етимології.
11. Що розуміють під внутрішньою формою слова?
12. Як називається втрата словом своєї внутрішньої форми?
13. Як ви розумієте термін *наукова етимологія*? Назвіть її принципи.
14. Що таке народна (побутова) етимологія? Чим вона відрізняється від наукової?

За темою "Фразеологія"

1. Дайте визначення фразеології.
2. Назвіть основні ознаки фразеологізмів.
3. Що зближує і що різнить фразеологізм і вільне словосполучення?
4. Як виникають фразеологізми?
5. У чому виявляється національна специфіка фразеології? Підкріпіть свої думки конкретними прикладами.
6. Які типи фразеологізмів ви знаєте?
7. Дайте визначення фразеологічних зрощень. Наведіть приклади і обґрунтуйте, чому вони належать до зрощень.
8. Чим різняться фразеологічні єдності від фразеологічних зрощень?
9. Що таке фразеологічні сполучення? Розкрийте їх природу і специфіку.

За темою "Лексикографія"

1. Що таке лексикографія?
2. На які типи діляться всі словники?
3. Яка відмінність між енциклопедичними і лінгвістичними словниками?
4. Які енциклопедичні словники ви знаєте?

5. На які дві групи поділяються лінгвістичні словники?
6. Назвіть типи одномовних словників.
7. Розкажіть, які тлумачні, історичні, етимологічні словники ви знаєте. Охарактеризуйте їх.
8. Які різновиди перекладних словників ви знаєте? Назвіть найбільш важливі перекладні словники, що вийшли в Україні.

Засоби контролю

Термінологічний диктант (самодиктант)

1. Лексикологія поділяється на такі розділи: ...
2. Лексикографія – це...
3. Лексема – це...
4. Компонент лексичного значення слова – це ...
5. Лексико-семантичний варіант слова – це ...
6. Конотативне значення слова – це ...
7. При звуженні обсягу значення слова – це ...
8. При розширенні обсягу значення слова ...
9. Втрата словом внутрішньої форми називається ...
10. Антропоніми - це...
11. Топоніміка – це наука...
12. Екзотизми – це ...
13. Терміни бувають двох видів...
14. Типи синонімів...
15. Домінанта синонімічного ряду – це ...
16. Евфемізми – це ...
17. Архаїзми відрізняються від історизмів ...
18. Кальки – це ...
19. Різновиди фразеологізмів ...
20. Словникова стаття – це...

Список літератури до модуля

Основна:

1. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – С. 90 - 113.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. - К.: АртЕк, 1996. – С. 49 - 72.
3. Дорошенко С.І. Дудик П.С. Вступ до мовознавства, С. 119 - 126, 33 – 159.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. - К.: Видавничий центр “Академія”, 2006. - С. 94 -109 , 114 - 122, 126 - 136, 206 - 217.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. - К.: Видавничий центр “Академія”, 2002.– С. 181 - 261.
6. Ющук І.П. Вступ до мовознавства: Навч. посібник. - К.: Рута, 2000. – С.63 - 93.

Додаткова:

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. – К.: Артек ,1996.
2. Ганич Д.І. Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів (відповідні статті). – К. Вища школа, 1985р.
3. Донець Л.С., Мацько Л.І. Вступ до мовознавства: Практикум. – К.: Вища школа. 1989.
4. Матвієнко Антоніна. Рідне слово. К.: Всеукраїнське товариство «Просвіта».
5. Потапенко О.І. Цікаве мовознавство. – Біла Церква, 1996.
6. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За ред. І.К. Білодіда. – К.:Наук.думка,1973. – С. 5 - 101, 150 - 210, 331 – 435.
7. Ужченко В.Д. Образи рідної мови. – Луганськ, 1999.

Модуль 5. Граматична система мови

Тематика і зміст лекційних занять

Лекція I. Граматика, її розділи. Морфемний склад слова

1. Предмет і склад граматики. Морфеміка, морфологія, синтаксис як її складові.
2. Морфема як базовий структурний елемент слова, мінімальна семантична одиниця мови. Відмінність морфеми від слова, складу.
3. Корінь як морфема з речовим значенням.
4. Афікси, їх типи за функцією і значенням: словотвірні (дериваційні); формотвірні семантичні; формотвірні реляційні.
5. Явища омонімії та омосемії (синонімії) морфем.
6. Зміни морфемного складу слова. Опрощення, перерозклад, ускладнення, перехід кореня в суфікс (декореляція).

Лекція II. Граматичне значення, граматичні категорії, способи вираження граматичних значень

1. Граматичне значення слова, його відмінність від лексичного значення. Типи граматичних значень: постійні і змінні; формальні і реальні; класифікаційні, синтаксичні, номінативні.
2. Граматична категорія як система однорідних граматичних значень слова.
3. Типові граматичні категорії у мовах світу: роду, числа, відмінка, означеності - неозначеності, присвійності, особи, часу, виду, способу, частин мови тощо.
4. Граматична (морфологічна) парадигма.
5. Граматичний спосіб як матеріальний засіб вираження граматичного значення. Синтетичні граматичні способи: афіксація, внутрішня флексія, суплетивізм, редуплікація, наголос, синтаксичне словоскладання.
6. Аналітичні граматичні способи: службові слова (прийменники, артиклі, допоміжні дієслова, сполучники, частки); порядок слів, інтонація.
7. Морфологічна класифікація мов: аглютинативні та флективні (фузійні) мови, кореневі (ізолюючі) та інкорпоруючі (полісинтетичні) мови.

Лекція III. Синтаксична система мови

1. Синтаксис як наука про будову комунікативних одиниць мови і закономірності їх породження. Основні одиниці синтаксису: слово (член речення), словосполучення, речення, текст.
2. Словосполучення як структурний елемент речення. Лексичні і синтаксичні словосполучення. Поняття синтаксичного зв'язку. Номінативні (сурядні) словосполучення. Підрядні словосполучення. Типи підрядних словосполучень.
3. Речення як комунікативна одиниця. Ознаки речення: комунікативність, модальність, предикативність.
4. Актуальне членування речення. Тема ("дане") і рема ("нове"). Типові засоби актуального членування (інтонація, порядок слів, емпатичні конструкції тощо).
5. Синтаксичні класифікації мов: синтетичні і аналітичні мови; номінативний, ергативний і активний типи мов.

Плани практичних занять

Практичне заняття 1

1. Типи афіксів за місцем у слові: префікс, постфікс (суфікси і закінчення), інфікс, конфікс, трансфікс, інтерфікс. Нульові морфеми.
2. Варіанти морфем (аломорфи, морфи).

Практичне заняття 2

1. Словотвірні засоби: твірне слово, твірна основа, похідне слово, формант.
2. Способи словотвору: суфіксація, префіксація, постфіксація, інфіксація, трансфіксація, конверсія (перехід слова з однієї частини мови в іншу), складання (основоскладання та словоскладання), зрощення, усічення, лексико-семантичний спосіб.

Практичне заняття 3

1. Номінативні (сурядні) словосполучення. Підрядні словосполучення. Типи підрядних словосполучень.
2. Типи підрядного зв'язку у словосполученнях: узгодження, керування, прилягання, замикання, ізафет, інкорпорація.

Практичне заняття 4

1. Типи речень: односкладні і двоскладні, поширені і непоширені, повні і неповні, прості і складні.
2. Актуальне членування речення. Тема (“дане”) і рема (“нове”). Засоби актуального членування речення (інтонація, порядок слів, емфатичні конструкції тощо).

Теми для самостійного опрацювання

1. Типи підрядного зв'язку у словосполученнях: узгодження, керування, прилягання, замикання, ізафет, інкорпорація.
2. Структура речення. Поняття члена речення і синтаксичної функції. Головні і другорядні члени речення.
3. Типи речень: односкладні і двоскладні, поширені і непоширені, повні і неповні, прості і складні.

Теми рефератів і лінгвістичних повідомлень

1. Частини мови як фундаментальні мовні (лексико-граматичні) категорії.
2. Критерії виділення частин мови.
3. З історії питання про частини мови.
4. Виділення частин мови в різних мовах.

Термінологічний словник-мінімум

до модуля

Грамматика, граматичне значення, граматична форма, граматична категорія;

морфеміка, морфема, корінь, афікси, префікс, інфікс, конфікс, інтерфікс, суфікс, постфікс;
зміни в будові слова: опрощення, перерозклад, ускладнення;
морфологія, парадигма, частини мови, граматичні способи, афіксація, внутрішня флексія, аглютинація, фузія;
редуплікація, суплетивізм, прийменники й післяприйменники, артиклі, допоміжні дієслова, сполучники, частки, словосполучення лексичне і синтаксичне, сурядне і підрядне, предикативне і непередикативне;
речення, комунікативність, модальність, предикативність;
члени речення, синтаксична основа, додатки, означення, обставини;
актуальне членування речення: тема і рема.

Запитання і завдання для контролю і самоконтролю

За темою “Грамматика, граматичне значення, граматична категорія”

1. Дайте визначення граматики.
2. З яких розділів складається грамматика? Дайте визначення цих розділів.
3. Що є предметом морфології і синтаксису?
4. Що таке граматичне значення? Чим воно відрізняється від лексичного?
5. Дайте визначення граматичної категорії.
6. Назвіть і охарактеризуйте основні граматичні категорії.
7. Що таке лексико-граматичні розряди (категорії)? Чим вони відрізняються від граматичних категорій?
8. Що таке граматична форма слова?

За темою “Морфеміка”

1. Дайте визначення морфеми й обґрунтуйте його.
2. Як називаються варіанти морфем?
3. На які два види поділяються всі морфеми за значенням?
4. Як класифікуються морфеми з функціонального погляду?
5. Як називається розділ мовознавства, який вивчає морфеми?
6. Чим відрізняється морфемний аналіз від словотворчого?

За темою “Способи вираження граматичних значень”

1. Що ви розумієте під способом вираження граматичних значень?
2. Які способи вираження граматичних значень називають синтетичними? Назвіть основні синтетичні способи вираження граматичних значень.
3. Опишіть усі різновиди афіксального способу вираження граматичних значень. До кожного з них наведіть приклади.
4. Чим відрізняється фузія від аглютинації?
5. Які синтетичні способи вираження граматичних значень використовуються в іноземній мові, яку ви вивчаєте?
6. В яких мовах поширені такі синтетичні способи вираження граматичних значень, як внутрішня флексія і редуплікація?
7. Для якої мови великою мірою характерне словоскладання?

8. Назвіть випадки використання суплетивізму для вираження граматичних значень в українській та іноземній мові, яку ви вивчаєте.
9. Які аналітичні способи вираження граматичних значень вам відомі? Які аналітичні способи вираження граматичних значень поширені в іноземній мові, яку ви вивчаєте?

За темою “Частини мови”

1. Дайте визначення частини мови.
2. Які критерії виділення частин мови ви знаєте? Розкрийте зміст кожного.
3. Де зародилося вчення про частини мови?
4. Звідки бере свій початок європейська традиція класифікації слів за частинами мови?
5. Чи можливо побудувати однакову для всіх мов систему частин мови? Обґрунтуйте свою відповідь.
6. У чому полягає специфіка частин мови в різних мовах світу?
7. Охарактеризуйте частини мови, вказуючи на їх основні ознаки.

За темою “Словосполучення і речення”

1. Яку синтаксичну конструкцію називають словосполученням?
2. Чим синтаксичні словосполучення відрізняються від фразеологічних?
3. На які групи поділяються словосполучення за структурою, головним словом, характером синтаксичних відношень?
4. Які синтаксичні зв'язки між словами у словосполученні існують у мовах світу? З'ясуйте, у яких мовах поширені ті чи інші засоби синтаксичного зв'язку.
5. Назвіть основні властивості речення, які відрізняють його від інших структурних одиниць мови.
6. Яка роль інтонації в оформленні речення?
7. На які типи поділяються речення за структурою?
8. У чому різниця між односкладними і двоскладними реченнями?
9. Поясніть, що таке актуальне членування речення. Які засоби актуального членування речення використовуються в мовах світу? Наведіть приклади.
10. Які спільні й відмінні ознаки мають речення української мови і тієї іноземної мови, яку ви вивчаєте?

Засоби контролю

Термінологічний експрес – диктант

Тема: Граматика. Морфемна будова слова

1. Граматика – це ...
2. Розділи граматики ...
3. Розділ граматики, що вивчає внутрішню структуру слова, - це ...
4. Морфема – це ...
5. Типи морфем за значенням: ...
6. Корінь – це ...
7. Аломорфи кореня з'являються в результаті ...
8. Усі морфеми, крім кореня, – це ...
9. Типи афіксів за функцією: ...
10. Формотвірні релятивні афікси служать для ...
11. Флексія – це ...

12. Афікси, що вносять додаткове значення в те саме слово, називаються ...
13. Типи афіксів за місцем у слові: ...
14. Морфема, яка охоплює корінь з двох боків, - це ...
15. Інтерфікс – це ...
16. Аглютинація – це такий спосіб поєднання морфем у слові, при якому ...
17. Спосіб поєднання морфем у слові, коли вони ніби “сплавляються”, зливаються одна з одною в місці з’єднання, називається ...
18. Корінь може видозмінюватися, афікси багатозначні у мовах ... типу.
19. У процесі історичного розвитку у внутрішній структурі слова можуть відбутися такі зміни: ...
20. Декореляція – це процес переходу ...

Список літератури до модуля

Основна:

1. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – С. 113 – 137.
2. Дорошенко С І., Дудик П. С. Вступ до мовознавства.— К., 1974. - С.175-214, 218-231.
3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. - К.: Видавничий центр “Академія”, 2006. - С.136-173, 178-184.
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. - К.: Видавничий центр “Академія”, 1999.– С. 262 - 329.
5. Ющук І.П. Вступ до мовознавства: Навч. посібник. - К.: Рута, 2000. – С. 93 – 118.

Модуль 6. Генеалогічна класифікація мов

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Різноманітність мов світу. Проблема класифікації мов.
2. Поняття про генеалогічну класифікацію.
3. Ознаки генеалогічної спорідненості мов (лексичні, граматичні, фонетичні).
4. Генеалогічна карта мов світу.
5. Огляд найпоширеніших макросімей мов.
6. Загальна характеристика індоєвропейської сім'ї мов.
7. Огляд слов'янської, германської і романської груп мов.

Теми для самостійного опрацювання

1. Порівняльно-історичний метод, його виникнення і розвиток.
2. Поняття мовної реконструкція, прамови, споріднених мов, мовної сім'ї, гілки мов, мовної групи і підгрупи.

Теми рефератів і лінгвістичних повідомлень

1. Порівняльно-історичний метод, його становлення і роль у лінгвістичних дослідженнях.
2. Генеалогічна класифікація мов (загальна характеристика).
3. Індоєвропейська сім'я мов (загальний огляд).
4. Загальна характеристика слов'янської групи мов.
5. Загальна характеристика германської групи мов.
6. Загальна характеристика романської групи мов.

Термінологічний словник-мінімум до модуля

Порівняльно-історичний метод; споріднені мови, генеалогічна класифікація мов; мовна сім'я, група, підгрупа; макросім'я, індоєвропейська сім'я мов.

Запитання і завдання для контролю і самоконтролю

1. За якими критеріями визначається спорідненість мов?
2. Що таке генеалогічна класифікація мов?
3. На основі якого методу створена генеалогічна класифікація мов?
4. Назвіть учених, які заклали основи порівняльно-історичного мовознавства.
5. Визначте поняття мовної сім'ї. Скільки мовних сімей є у світі?
6. Назвіть основні мовні сім'ї. Що таке макросім'я мов?
7. На які групи поділяють індоєвропейську мовну сім'ю?
8. Охарактеризуйте слов'янські, германські та романські мови за генеалогічною класифікацією.
9. Які групи індоєвропейських мов представлені однією мовою?

Засоби контролю

Тест до модуля 6

1. Генеалогічна класифікація мов – це вивчення і групування мов на основі...
2. Генеалогічна класифікація будується на методі ...
3. Мовознавці, що започаткували цей метод, - ...
4. Санскрит – це...
5. Як співвідносяться поняття мовна сім'я, мовна група, мовна підгрупа?
6. Індоевропейська сім'я охоплює приблизно (кількість мов):
  - а) 75;
  - б) 320;
  - в) 150.
7. Мовами індоевропейської сім'ї розмовляє приблизно (кількість мовців):
  - а) 2171705 тис.;
  - б) 200180 тис.;
  - в) 4000300 тис.
8. Індоевропейська сім'я мов поділяється на:
  - а) 10 груп;
  - б) 12 груп;
  - в) 22 групи.
9. Які з груп індоевропейської сім'ї включають лише одну мову?
10. Які мови є офіційними у Швейцарській конфедерації?
11. На скільки підгруп поділяється романська група мов?
12. Яка друга назва східної підгрупи романської групи мов?
13. Слов'янськими мовами користуються:
  - а) понад 290 млн.;
  - б) понад 540 млн.;
  - в) 140 млн.
14. Серед слов'янських мов є такі мертві мови: ...
15. Які дві сучасні мови донедавна розглядалися як одна мова?
16. Які слов'янські мови використовують писемність на кириличній основі?
17. Які слов'янські мови використовують писемність на основі латинської графіки?

Список літератури до модуля

1. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – С. 39 – 46.
2. Дорошенко С.І., Дудик П. С. Вступ до мовознавства.— К., 1974. - С. 263 – 291.
3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. - К.: Видавничий центр “Академія”, 2006. - С. 225 - 239.
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. - К.: Видавничий центр “Академія”, 1999.– С. 58 - 101.
5. Ющук І.П. Вступ до мовознавства: Навч. посібник. - К.: Рута, 2000. – С. 25 – 29.

Практичні завдання до I модуля ”Загальні питання мовознавства”

1. Заповніть пропуски на місці крапок у клітинках таблиці. Усно обґрунтуйте кожну відмінність між поняттями “мова” і “мовлення”.

Відмінні риси мови і мовлення

<i>Мова</i>	<i>Мовлення</i>
1. Явище абстрактне	1. Явище ...
2. Явище ... , ...	2. Явище психічне, індивідуальне
3. Відносно стабільна	3. ...
4. Має ієрархічну організацію	4. Має ... характер
5. Між її одиницями парадигматичні зв'язки	5. Між її одиницями ... зв'язки

2. Спробуйте пофантазувати. Зобразіть схематично мову як кількаповерховий будинок. Скільки поверхів матиме така споруда? Які мовні одиниці розмістяться на поверхах?

Це ж завдання можна урізноманітнити. Напишіть казку, оповідання (можна й у віршованій формі) чи науково-начальну статтю “З чого складається мова?” для молодших школярів. А ваш малюнок хай стане ілюстрацією до тексту. Постарайтеся так написати і намалювати, щоб це не лише розважило дітей, а й дало їм уявлення про мову як систему.

3. Заповніть порожні клітинки таблиці і пропуски на місці крапок, вписавши потрібні відомості:

Мова як система

Рівень мовної системи	Одиниця мовного рівня	Функції мовної одиниці	Розділ мовознавства
Фонетичний, або ...			
			Морфеміка, ...
	Лексема, або ...		

Практичні завдання до II модуля “Фонетична система мови”

1. Впишіть необхідні відомості на місці крапок у клітинках таблиці. Стисло опишіть роботу мовних органів у кожній фазі артикуляції.

Фази артикуляції

1. Приступ, або ...	2. Кульмінація, або ...	4. Відступ, або ...
---------------------	-------------------------	---------------------

2. Заповніть пропуски на місці крапок у клітинках таблиці. Усно обґрунтуйте кожну відмінність між поняттями “фонема” і “звук”.

Відмінні риси звука і фонему

Звук	Фонема
1. Явище конкретне	1. Явище ...
2. Одиниця ...	2. Одиниця мови
3. Не розрізняє ...	3. Розрізняє ...
4. Величина залежна	4. Величина ...
5. Величина індивідуальна	5. Величина ...
6. Кількість звуків ...	6. Певна кількість у фонологічній системі мови

3. Користуючись таблицями класифікації голосних звуків української, російської, англійської та німецької мов, виділіть спільні і відмінні риси вокалізму цих мов.

---

4. Користуючись таблицями класифікації приголосних звуків української, англійської, німецької мов, виділіть спільні і відмінні риси системи приголосних (консонантизму) у цих мовах.

---

5. На місці крапок у клітинках таблиці впишіть потрібні відомості. Розкрийте зміст кожної класифікаційної ознаки голосного звука (усно).

Критерії класифікації голосних

<p>1. За резонатором:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ... - <i>неносові</i> 	<p>2. За довготою:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ... - <i>короткі</i> 	<p>3. За ступенем розкриття ротової порожнини:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ... - <i>закриті</i> 	<p>4. За ступенем підняття спинки язика до піднебіння:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ... - <i>ненапружені</i>
<p>5. За участю губ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>лабіалізовані</i> - ... 	<p>6. За рухом язика в горизонтальному положенні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ... <i>ряду</i> - ... - ... 	<p>7. За вертикальним положенням язика:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ... <i>піднесення</i> - ... - ... 	

6. Назвіть групи приголосних за способом творення. Поясніть, чому кожний різновид приголосних фонем називається саме так: *проривні (зімкнені)* і т.д.

---

7. Заповніть пропуски на місці крапок і порожні клітинки таблиці необхідними відомостями. Усно дайте характеристику кожного типу приголосних за акустично-артикуляційними ознаками. Наведіть приклади приголосних звуків української, англійської, німецької мов до кожної класифікаційної групи.

<i>Критерії класифікації приголосних звуків</i>		<i>Приклади</i>		
		<i>укр.</i>	<i>англ.</i>	<i>нім.</i>
<i>1. За участю шуму та голосу</i>	...			
	<i>шумні:</i> - ... - ...			
<i>2. За ... творення</i>	... , або лабіальні: - губно-губні - губно-зубні			
	<i>язикові:</i> - ... - ... - ...			
	<i>увулярні</i>			
	<i>глоткові</i>			
	<i>гортанні</i>			
<i>3. За ... творення</i>	<i>щілинні,</i> <i>або ...</i>			
	... , <i>або ...</i>			
	... , <i>або ...</i>			
	<i>зімкнено-прохідні:</i> - ... - бокові, або . - ... , або <i>вібранти</i>			
<i>4. За резонатором</i>	<i>ротові</i>			

	...			
5. За палатальністю	<i>тверді</i>			
	...			
6. За акустичним сприйняттям	...			
	<i>шиплячі</i>			
7. За тривалістю звучання	...			
	<i>нормальної витримки</i>			

8. У посібнику Н.І.Тоцької “Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи” (С. 119-120) наведено уривки з лекції російського поета-символіста К.Бальмонта про емоційно-естетичну роль звуків мови у вираженні людиною думок і почуттів, вражень про навколишній світ (орфографія подається за оригіналом):

“Голосні – це жінки, приголосні – чоловіки. Голосні - це самий наш голос, матері – що нас родили, сестри – що нас цілували, перводжерело, звідки ми витекли в словеснім своїм лику. Отже, коли б у мові нашої були тільки голосні, ми не вміли б розмовляти – лише голосили б ними в текучій вольготності без форми, як плещуть води розливу.

А приголосні мужньою своєю твердою вдачею впорядкували розкіш розливу, стали дамбою, греблею, довгим молотом, ясним річищем, що спрямовує води до свідомої праці. Все ж, хоч і керують усім приголосні, хоч і вважають вони себе за справжніх господарів слова, - не на приголосних, а на голосних буває наголос в кожному слові...

Азбука наша починається з **А**. **А** – найясніший, найголосніший звук, що без усякої перегороди виходить з рота... **А** – перший основний звук розкритого людського рота, як **М** – закритого. **М** – болісний звук глухонімого, стогін затриманої, здавленої муки, **А** – голосіння надмірного страждання. Два первоначала в однім слові, що повторюється трохи не в усіх народів – **мама**. Два первоначала в латинському **амо** – люблю. Захоплене дитяче гукаюче **а**, і в глибині мовчання прямує німіює **м**. М'яке **м**, воложне **а**, сумне **м**. М'яке **м**, воложне **а**, сумне **м**, ясне **а**. Медове **м** і **а** – як бджола. В **м** – мертвий шум зими, в **а** – чарівна весна... Як камінь, **а** – не жаркий рубін, а в місячній чарі опал, іноді, частіш же барвами дня граючий діамант, вся гама барв... Слава повногласному **А**, це наша слов'янська буква!

О – це горло, **О** – це рот, **О** – звук захоплення. Урочистий розлог, просторінь єсть **о**: поле, море, обшир. Чому кажемо ми **оргія**? Тому, що в **оргії** – стогін захоплення. Все величне, хоч і темне, визначається через **о**: стогін, горе, гроби, похорон, сон, море... Гострозоре око ворога вовка, і око сліпе бездомної півночі. Извої суворі волі. Бездонне **о**.

У – музика шумів, вигукування жаху... Гук мідяних труб. Грубе по матерії своїй: стук, бунт, тупо, круто, рупор...

Белькотання хвилі чуємо в **л**, щось воложне, любовне – ліана, ліля. Переливне слово **люблю**...

В самій природі **л** має певне розуміння, так само, як паралельне **р**, що стоїть рядом. Стоїть рядом і протилежне. Два брати – отже один світлий, а другий темний. **Р** – скоре, мережане, грізне, спірне... **Р** – один з тих віщих звуків, що беруть участь і в мовах самих різних народів, і в рокатах всієї природи. Як **з**, **с**, і **ш** чуються і в людській мові, і в сичанні гадюки, і в шепотінні листу, і в посвисті вітру, так і **р** бере участь і в річі нашого рота й горла, і в гарчанні тигра, і у воркуванні горлики, і в кряканні крука, і в рокотанні бурхливих вод, і в гуркоті грому...”

Ці оригінальні думки К.Бальмонта про художню функцію звуків у творенні картини світу яскраво ілюструють одну з гіпотез походження мови – оноματοпоетичну, або звукосимволічну, яку, до речі, підтримували Г.Лейбніц, В.Гумбольдт, О.Потебня та інші мовознавці.

Згідно з цією теорією, між почуттями людини і звуками мови існує певний прямий зв'язок: приємними для слуху поєднаннями звуків люди позначали позитивні поняття, а неприємні звуки, навпаки, ставали символами чогось різкого, тривожного, загрозливого. Спробуйте перевірити цю гіпотезу, підібравши слова української чи іноземної мови, які підтверджують чи спростовують цей погляд.

---

9. Заповніть пропуски на місці крапок у клітинках таблиці. Охарактеризуйте кожен вид словесного наголосу.

Словесний наголос

1. За артикуляційно-акустичними особливостями	В яких мовах
а) силовий, або ... , або ...	українська, чеська., польська, вірменська, грузинська, німецька
б) ... , або ... , або ...	японська, китайська, в'єтнамська, шведська, норвезька, литовська, латиська
в) квантитативний, або ... , або ...	індонезійська, новогрецька, якутська
2. За місцем у слові	
фіксований, або ... , або ...	чеська, словацька, угорська, естонська, фінська, латиська, чеченська, монгольська; грузинська, польська; французька, вірменська, турецька
вільний, або ... , або ...	українська, російська, сербська, білоруська, хорватська, абхазька, мордовська

10. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Знайдіть явища асиміляції, охарактеризуйте її: а) за напрямом; б) за видом; в) за повнотою.

Єдність _____

майбутнє _____

боротьба _____

легкий _____

зшити _____

смієшся _____

11. Запишіть слова і словоформи фонетичною транскрипцією. Чим пояснюється наявність варіантів однієї і тієї ж голосної фонемі? За яким принципом орфографії пишуться ці слова? Підберіть перевірні слова для останньої групи.

1. *Весна – веснонька* _____
шепотіти – шепіт _____
зерно – зерна _____
весло – весла _____
тихенько – тихо _____
зима – зимонька _____
плече – плечі _____

2. *Гл...бокий* – _____
кр...венький – _____
л...жкуватий – _____
сп...нитися – _____
з...мелька – _____
в...селка - _____

12. Поясніть, яким фонетичним процесом зумовлена видозміна слів при їх творенні:

мінералологія – мінералогія _____
рос. знаменосець – знаменосец _____
дикообраз – дикобраз _____
трагікокомедія – трагікомедія _____
Молододід (прізвище) – Молодід _____

13. З'ясуйте, що таке епентеза, протеза. Розмежуйте ці явища у наведених літературних, діалектних та просторічних словах:

Індія (India), вулиця, Італія (Italia), радіво, іржавий, вітчизна, фіялка, горіх, Ларивон, Гандрій, вудочка, матеріал, вуж, вісна, павільйон (фр.pavillion), окіян.

Епентеза – це _____

_____
_____

Приклади: _____

_____
_____
_____
_____

Протеза – це _____

_____
_____

Приклади: _____

_____
_____
_____
_____

14. Від наведених іменників утворіть і запишіть прикметники українською і російською мовами за зразком:

область – обласний - областной

проїзд – _____
честь – _____
радість – _____
студент – _____
_____
агент - _____
_____
хвастати – _____
_____

Останні три пари слів запишіть фонетичною транскрипцією. Як називається фонетичне явище, яке відбувається при вимові похідних прикметників? Чи в обох мовах воно простежується?

_____
_____
_____

Порівняйте написання похідних прикметників української мови з аналогічними в російській. За якими принципами орфографії пишуться ці слова в українській і російській мовах?

_____
_____

15. Поясніть, які фонетичні зміни відбулися між відповідними парами слів при словотворенні або запозиченні. Як називаються такі зміни звуків?

Бондар від *бодня* (*бочка*) _____
ладонь (*рос.*) від *долоня* _____
намисто від *монисто* _____
ведмідь від *медвідь* (порівн. *рос. медведь*) _____
суворий від *суровий* (порівн. *рос. суровый*) _____
капость від *пакость* (порівн. *рос. пакость*) _____
футляр від *Futteral* (*нім.*) _____
тарілка (порівн. діалектне *талірка*) від *Taller* (*нім.*) _____

16. Порівняйте українське слово *бджола* та російське *пчела*. Відомо, що обидва ці слова походять від давньоруського **бъчела*. Які фонетичні явища зумовили таку видозміну первинної форми слова в українській і російській мовах?

_____
_____
_____
_____

17. В українській мові є слова *рицар* і *лицар*, які відрізняються семантично, проте мають спільне походження (від німецького *Ritter* – вершник, кіннотник). Слово *лицар* утворилося від *рицар* і набуло іншого значення (з’ясуйте семантику обох лексем за тлумачним словником).

Яке фонетичне явище зумовило цю звукову видозміну слова? До речі, цей же фонетичний процес відбувся при запозиченні в українську мову слів *муляр* (від нім. *Maurer*), *флюгер* (від нім. *Flugel*), *верблюд* (від давньослов. *велблюд* з готськ. *ulbandus*).

---

18. Серед запропонованих українських, польських, англійських, німецьких, французьких, іспанських, грузинських імен людей знайдіть тезок:

Іван, Яків, Йосип, Хома, Уляна, Ієремія, Том, Джон, Джеррі, Хуан, Джек, Жан, Вано, Джозеф, Жерар, Жак, Ян, Жулі, Якоб, Йоган, Хуліа, Іоанн, Джулія, Жозе, Хоакіно, Хосе, Фома, Юлія, Ярема.

Чим пояснити, що всі ці такі різні на перший погляд імена є національними варіантами лише шістьох первинних власних назв?

Заповніть порожні клітинки таблиці необхідними відомостями про типи складів.

Практичні завдання до III модуля “Графічна підсистема мови. Письмо”

1. Заповніть порожні клітинки таблиці і пропуски на місці крапок необхідними відомостями:

Етапи і форми розвитку письма

<i>Тип письма</i>	<i>Знак письма</i>	<i>Семантика знака</i>	<i>Системи письма (де, коли і ким створені)</i>
I. “Предметне письмо” (протописьмо)	...	...	камінцеве письмо (Південна Америка); вузликове письмо <i>кіпу</i> давніх інків (Перу); черепашкове письмо вампум (Північна Америка);
II. ... , або малюнкове	... , або ...	...	<i>нсібіді</i> (Західна Африка); “жіноче письмо” юагаїрів на північному сході Азії; пиктографія делаварів (Північна Америка) і ацтеків (Мексика);
III. ...	... , або лого- грама, ...	Слово або корінь слова (конкретне поняття, а згодом і абстрактне)	давньоєгипетське письмо (IV – III тис. до н.е.); шумерський клинопис, згодом використовувався в Ассирії, Вавилоні (III тис. до н.е.); давньоіндійське (2200 р. до н.е.); крито-мінойське (2800-1100 р. до н.е.); китайське (XIII ст. до н.е.); писемність майя (Центральна Америка IV – XVI ст. до н.е.) та ацтеків (Мексика до XVI ст. н.е.);
IV. Фонографічне, три етапи його розвитку			
1) ...	Силабограма	...	шумерське пізнішого періоду (III – II тис. до н.е.); сучасне індійське письмо <i>деванагарі</i> , яке використовувалось і для <i>санскриту</i> ; арабське письмо; ефіопське письмо; японське письмо <i>катакана</i> і <i>хірагана</i> ; корейське письмо <i>кунмун</i> ;
2) ...	...	Приголосний звук	письмо Фінікії, Палестини та Карфагену (з XIII ст. до н.е.);
3) ... , або ... , або вокалічне	Графема, або...	...	грецький алфавіт (XI – VIII ст. до н.е.); латинський алфавіт (VIII ст. до н.е.); вірменський алфавіт (405 р. н.е.); грузинський алфавіт (V ст. до н.е.); слов’янський (кириличний) алфавіт (IX ст. н.е.); арамейське письмо

2. Визначте, за яким принципом орфографії пишуться слова:

в українській мові:

село - _____ ,
стисано - _____ ,
месник - _____ ,
єдність - _____ ,
по-нашому - _____ ;

у російській мові:

вода - _____ ,
широкий - _____ ,
устно - _____ ,
гриб - _____ ,
завяз - _____ ;

в англійській мові:

white - _____ ,
lake - _____ ,
augh - _____ ,
daughter - _____ ;

у німецькій мові:

Phonetik - _____ ,
erbauen - _____ ,
lesen - _____ ,
das Lesen - _____ .

Практичні завдання до IV модуля

“Лексична система мови”

1. Які з наведених слів є немотивованими (підкресліть), а які мотивованими в українській мові? Визначте внутрішню форму мотивованих слів.

Книжковий, книга, бухгалтер, динамо, "Динамо", синій, посинілий, учений, наука, учень, учити, неук, пир, пити, пиття, пиво, пивний; снігур, сніговий, сніг, сніговик, снігуронька, снігопад, засніжений, снігопад; порада, радість, порадити, зрадіти, рада, порадувати, радий.

---

2. Продовжіть наведені синонімічні ряди, виділіть в них доміанти. Визначте типи синонімів. До кожного синонімічного ряду доберіть спільні антоніми.

Берегти, зберігати, економити _____

білий, білосніжний, молочний _____

вогонь, полум'я, племін _____

закінчення, завершення, кінець, фінал. _____

---

3. Розмежуйте багатозначні слова і омоніми. Визначте різновид омонімів (гомогенні чи гетерогенні). Мотивуйте свій вибір.

Байка - "алегоричний вірш" і "тканина" _____

бак - "металева посудина" і "частина верхньої палуби" _____

лайка - "порода собак", "вид обробленої шкіри", "груба суперечка" _____

багно - "болотисте місце" і "розріджена після дощів, снігу земля" _____

вид - "окрема галузь", "граматична категорія (доконаний вид)" _____

нім. Blei - "свинець", "олівець", "ляц" _____

англ. rep - "невеликий загін для тварин", "самка лебедя", "в'язниця", "півострів", "перо, ручка" _____

---

4. У наведених вище реченнях знайдіть табу та евфемізми і поясніть, які слова вони замінюють, яку функціональну роль виконують.

1. *Добре, мамо, що ти заране спать лягла.* 2. *Ой виострю товариша, засуну в халяву та піду шукати правди і тієї слави (Т.Шевченко).* 3. *Хазяїн тайги (про ведмедя)* 4. *Де тебе лихий носить?* 5. *Лукавий попутав.*

---

5. Відмежуйте однозначні слова від багатозначних. Як ви вважаєте, чому виділені вами слова є однозначними?

Елеватор, глибина, директива, акустика, крапка, ампер, перекласти, срібний, дружина, лаванда, авторитет.

Однозначні

Багатозначні

---

6. Знайдіть у наведених реченнях діалектизми, жаргонізми, професіоналізми, екзотизми, терміни. Чому ці групи слів належать до вузьковживаної лексики?

1. *Благословенна ти, країно, зелена, світла полонина, флюяри і трембіти звук (М.Рильськ.).* 2. *"Якщо хавири в тебе нема, то ходім зі мною, я знаю де кімать" (І.Микит.).* 3. *Основний метод лінгвістичної географії - складання карт і атласів, на яких замість населених пунктів чи рельєфів наносяться лінії поширення на певній території тих чи інших діалектних явищ.* 4. *Наш чичероне за кілька днів показав нам усю Венецію.*

---

7. Укажіть слова, які виконують номінативну і семасіологічну функції, а які - лише граматичну. До яких груп за функціонально-семантичними ознаками вони належать?

Людство не знало письма протягом більшої частини своєї історії. Довгими шляхами йшло воно до нього і тільки декілька тисячоліть тому стало застосовувати для запису мови знаки. Вважають, що це сталося близько шести тисяч років тому, в четвертому тисячолітті до нашої ери (В. Драчук).

---

8. У наведених реченнях знайдіть слова з конотативним значенням. Почленуйте їх на морфеми, визначте тип афіксів за функцією і значенням. Як досягається додаткове стилістичне значення слова?

1. Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе. В човні дівчина пісню співає, а козак чує, серденько мре (Нар. твор.). 2. Править хтось малим човенцем, стиха весла підіймає, і здається, що з весельця щире золото спадає (Леся Українка). 3. Приплетався до лікаря поважний дядило (П. Глазовий). 4. Де це моє мотвило? 5. Візьму тебе, шабеліно, та за гострий край, кину тебе, шабеліно, в широкий Дунай (Нар. твор.). 6. Отакий дідище, отакий носище, хап - та в мішок! (Нар. твор.).

---

9. Розподіліть слова на групи за приналежністю до відповідної галузі наук. Які з наведених термінів загальнонаукові? Поясніть лексичне значення виділених слів.

Адаптація, алое, **анафора**, асиміляція, вібрація, **евфонія**, еліпс, батальйон, джоуль, дидактика, еволюція, **імператив**, імунітет, синтез, комюніке, **гаплогія**, тичинка, децибел.

---

10. Як утворилося слово **рушник**? Визначте його *внутрішню форму* (первинну ознаку, покладену в основу назви). Чи відома вам етимологія твірного слова, тобто того слова, від якого утворилося похідне слово **рушник**? Допомогти у ваших пошуках можуть такі цікаві факти: вчені вважають, що праслов'янський корінь ***rek-ti** мав значення "збирати, згортати", у сучасній литовській мові є слова **ranka** і **renku** з таким же значенням.

Які фонетичні явища супроводжували творення слова **рушник**?

---

11. "Вже немолода молодиця стояла біля тину" (І.Нечуй-Левицький, "Микола Джеря").

У цьому реченні використано досить цікаве поєднання слів, на перший погляд не сполучуваних. Хіба може бути молодиця немолодою, чорнило зеленим чи червоним, а білизна синьою? Доведіть слушність такого слововживання, спираючись на ваші знання про внутрішню форму слова та деетимологізацію.

Як на вашу думку, звуження чи розширення значення наведених іменників відбулося в процесі їхнього функціонування у мові?

З'ясуйте за словником лінгвістичних термінів, що таке *катахриза*, *оксиморон*. Наведіть самостійно приклади такого парадоксального слововживання в мові.

---

12. Серед наведених слів укажіть ті, що належать до пасивної лексики. Визначте їх тип: історизми, архаїзми (лексичні, словотворчі, фонетичні чи семантичні), неологізми (загальномовні чи індивідуально-авторські).

Волость, воістину, врата, широкополі (лани), клонування, візажист, чадо, челядь, ліврея, зегзиця, возрадуватись, суций, брунькоцвіт, лобзати, поїзд (весільний).

---

13. Наведені запозичені слова розподіліть на групи: засвоєння, власне запозичення, кальки, варваризми. Яким шляхом - усним чи книжним - були запозичені в українську мову виділені слова?

Базар, корабель, спорт (англ. sport [spo:t]), крейда (нім. Kreide [kraide]), джентльмен (англ. gentleman ['dzentlmən]), адажіо, арго (фр. argot), танк (англ. tank [taenk]), півзахисник, пардон, хмарочос (порівн. нім. Wolkenkratzer - хмара, чесати), авеню, журі, землеробство (порівн. рос. земледелие, лат. agrikultura), займеник (порівн. рос. местоимение, лат. pronomen).

---

14. Гра-змагання. Досить продуктивним способом творення нових слів є лексико-семантичний, тобто переосмислення вже існуючих у мові лексем. Зокрема, деякі загальні назви утворилися від власних саме таким шляхом, напр. назва будівельної суміші, різновиду гіпсу *алебастр* походить від найменування міста *Alabastron* у Єгипті, де вперше почали виготовляти цей матеріал.

А чи знаєте ви, як утворилися слова *алгоритм, бадмінтон, бегонія, бойкот, ват, галіфе, дербі, дизель, джоуль, макінтош, мансарда, марля, мельхіор, меценат, монпансьє, одеколон, пергамент, рентген, сенбернар, силует, тюль, фіакр, флора*?

У грі перемагає той, хто не лише з'ясує етимологію наведених слів, а й пояснить їх значення. (Змагання оцінюється балами: по 1 за кожну правильну відповідь).

---

15. Гра-аукціон. Замініть одним словом словосполучення *чорне золото, біле золото, блакитне паливо, зелений змії, білий метал, брати наші менші, льодовий континент, люди в білих халатах, інженери людських душ, великий Кобзар*.

Як називаються наведені описові звороти? У яких функціональних стилях вони найчастіше вживаються? Чи варто користуватися ними надто часто? Спробуйте за певний час (3 хвилини) записати якнайбільше таких описових зворотів української мови, а також іноземної, яку ви вивчаєте. Перемагає той, хто виконає завдання правильно та найповніше.

---

16. Заповніть пророжні клітинки таблиці необхідними відомостями про групи лексики, а також прикладами слів з різних мов, які ви вивчаєте:

Критерії виділення груп слів		Групи слів	Приклади	
За значенням	За кількістю значень	<i>однозначні</i>		
		<i>багатозначні</i>		
	За характером значень	<i>з прямим значенням</i>		
		<i>з переносним значенням</i>		
	За співвідношенням змісту і зовнішньої форми	<i>синоніми</i>		
		<i>антоніми</i>		
		<i>омоніми</i>		
		<i>пароніми</i>		
	За походженням	Незапозичені	<i>слова, успадковані з попередніх періодів розвитку мови</i>	
		Запозичені	<i>засвоєння</i>	
<i>власне запозичення</i>				
<i>кальки</i>				
<i>запозичення значень</i>				
<i>словотвірні запозичення</i>				

		<i>варваризми</i>		
За вживан- ням	За активністю вживання	<i>застарі лі слова</i>	<i>архаїзми</i>	
			<i>історизми</i>	
		<i>неоло- гізми</i>	<i>загально- мовні</i>	
			<i>авторські</i>	
	За сферою вживання	<i>загальноновживані</i>		
		<i>незагаль- новжи- вані</i>	<i>діалектні</i>	
			<i>професійні</i>	
			<i>жаргоні- зми</i>	
			<i>арготизми</i>	
	За стилістич- ними власти- востями	<i>нейтральні (міжстильові)</i>		
		<i>стилістично марковані (забарвлені)</i>		
	За емоційним забарвленням	<i>нейтральні</i>		
		<i>емоційно забарвлені</i>		

17. Гра-аукціон. Учасникам пропонується за певний час записати якнайбільше міжмовних омонімів (українсько-російських, українсько-англійських тощо), наприклад: *луна, місяць, неділя, гладкий, грубий* тощо, а також проілюструвати їх значення в реченнях чи словосполученнях. Перемагає той, хто виконає завдання найповніше.

---

18. Гра-аукціон. Відомо, що багато слів у мові вживаються в переносному значенні, зокрема обсяг їх значення з часом розширюється. Приміром, для уособлення багатьох людських вад (і чеснот також!) у мові широко використовуються назви тварин, птахів.

Учасникам гри пропонується за певний час (3 хвилини) продовжити ряд слів, утворивши пару **”назва тварини – риса людського характеру”**: *лисиця – хитрість, віслюк – упертість, сокіл – гідність, відвага ...* Перемагає той, чий список буде найповнішим.

Спробуйте порівняти записані вами метафоричні перенесення назв в українській мові з аналогічними в російській, англійській, німецькій. Які спільні і відмінні риси ви помітили?

---

19. Учені-етимологи вважають, що слово **основа** походить від слів *снувати* (пор. рос. *сновать*), *обсновувати*. Чм знаєте ви, яким було первинне значення цього слова? Спробуйте пояснити, які зміни сталися в значенні слова **основа** за час його існування в мові. Які значення має це слово в сучасній мові?

У якому з трьох напрямків – **звуження, розширення чи зміщення назви** – відбувалися зміни в семантиці цього слова і наведених нижче лексем?

стріляти, піонер, столяр, чорнило, рос. кожа _____
жир, пиво, печиво, квас, англ. root, meat, нім. Fahren _____
берег, бюро _____

20. Доберіть до поданих фразеологізмів відповідники російською та іноземною мовами, а також українські синонімічні вирази. Визначте тип фразеологізмів. Поясніть їх значення.

Дати драла _____
ні риба ні м'ясо _____
моя хата скраю _____
ллє як з відра _____
випити гірку чашу _____
перейти Рубікон _____

Практичні завдання до V модуля

“Граматична система мови”

1. Почленуйте подані слова на частини. Чи однакові за значенням і функціями виділені вами морфеми?

Літній, літо, влітку, політ _____

читач, викладач, налигач _____

полтавець, киянин, ялтинець, москвич _____

Зробіть висновки:

Чи завжди однозвучні морфеми мають однакове граматичне і лексичне значення? _____

Чи можуть різні морфеми виражати однакове граматичне значення? _____

Чи можуть морфеми бути синонімічними і омонімічними? _____

---

2. Поставте слова у певну форму:

родового відмінка однини: *безодня, відсіч, тепло, сонце, мати, знемога, батько, кохання* _____

родового відмінка множини: *рука, двері, суддя,*

Зробіть висновки:

Чи може одна й та сама морфема в українській мові надавати словам різні граматичні значення? _____

Чи може одне граматичне значення виражатися різними морфемами? _____

Для якого типу мов – аглютинативного чи флективного – це характерно? _____

3. Запишіть подані словоформи у парадигматичні ряди. За яким принципом і в якій послідовності слід розташувати слова?

Країно, вас, країна, ви, до країни, вами, ти, країні, тобі, тебе, країну, країною, вам, країн, в країні, на тебе, країни, тобою, країнами, країнам, на країнах, в тобі, при вас, біля вас, на країни.

4. В українській мові досить багато звуконаслідувальних слів. Спробуйте за дві хвилини записати якнайбільше таких звуконаслідувань і утворити від них

дієслова (за зразком: *Горобець цвірінчить: цвірінь – цвірінь. Собака гавкає: гав – гав*).

Кінь _____

Кішка _____

Корова _____

Коза _____

Курка _____

Півень _____

Порося _____

Свиня _____

Соловей _____

Перемагає той, хто виконає це завдання не лише швидко і повно, а й правильно.

Порівняйте записані вами звуконаслідувальні слова української мови з аналогічними в російській, англійській, німецькій. Ви помітили різницю, чи не так? Як ви вважаєте, чи справді тварини і птахи в різних краях “говорять” по-різному? Чи справа тут не в них, а в людях, які їхчують?

5. Почленуйте на морфеми подані слова. Які з афіксів словотвірні, а які формотвірні (семантичні, релятивні)?

Веселий, весело, веселитися, веселиш, веселка, веселіший, найвеселіший, весілля, веселики, веселиками.

---

6. Почленуйте на морфеми подані слова. Визначте кореневі і афіксальні морфеми. Виділені слова поділіть на склади. Чи збігається в них складоподіл і морфемне членування? Мотивуйте відповідь.

Відгріміло, зернистий, заколосився, швидко, кияни, gemischt (нім.) - "змішаний", swordsmanship (англ.) - "фехтувальне мистецтво".

---

7. Погрупуйте слова за частинами мови. Визначте в них корені.

Тихо, свій, п'ятеро, тиша, по-свійськи, п'ятий, свійський, тихенький, п'ятірка, освоїтися, затихнути, уп'яťох, свояк.

Чи збігається поділ слів на частини мови і на групи за спорідненістю коренів? Обґрунтуйте відповідь.

8. Заповніть порожні клітинки таблиці прикладами різних способів вираження граматичних значень в українській та іноземних мовах:

Способи вираження граматичних значень			
Синтетичні		Аналітичні	
1. <i>Афіксація</i>		1. <i>Службові слова</i>	
2. <i>Чергування (внутрішня флексія)</i>		2. <i>Артикль</i>	
3. <i>Редуплікація</i>		3. <i>Зв'язка</i>	
4. <i>Суплетивізм</i>		4. <i>Порядок слів</i>	
5. <i>Наголос</i>		5. <i>Інтонація</i>	

9. Розмежуйте синтетичні й аналітичні граматичні форми. Яке граматичне значення вони виражають? Укажіть серед наведених аналітично-синтетичні форми.

Веселіший, найвеселіший, більш веселий, найменш веселий, якнайвеселіший, якомога веселіший; напишу, писатиму, буду писати;

*бережи, хай береже, бережімо, бережіть;
школу, у школу, брата, від брата, на воді, воді, на місці.*

Аналітичні

Синтетичні

Аналітично-синтетичні

---

10. *“Глокая куздра штеко будланула бокра и кудрячит бокрѣнка”*. Ця фраза, сконструйована видатним російським мовознавцем Л.Щербою, відома всім філологам, хоч жоден із них не розуміє смислу цього речення. Не розуміючи значення, ми, однак, легко визначимо в цьому висловлюванні підмет і присудок, другорядні члени речення, встановимо частини мови і навіть форми, у яких вони вжиті.

Як нам це вдається зробити? Спробуйте пояснити цей мовний парадокс.

---

11. Визначте спосіб творення наведених слів. Охарактеризуйте словотворчі засоби за продуктивністю і регулярністю.

Укр.: читання, музикознавець, біг, вартувий, напрацюватися.

Рос.: увлекательный, подтекст, пятёрка, блинная.

Нім.: Arbeiter, Kleidung, Freiheit, gekommen, Jungling.

Англ.: sweetmeat, sweetish, swimmer, swimming-pool.

---

12. Почленуйте поданий текст на синтагми (позначте їх межі знаком /) і словосполучення (випишіть). Знайдіть випадки збігу синтагм і словосполучень. Чим відрізняється синтагма від словосполучення?

Ніхто так повно не пережив дару свободи усім своїм єством! На волі він переродився, наче знову прийшов на світ. І в тому вільному світі під скупим чужим сонцем ожила в ньому пам'ять про рідний край, мова й пісня України, чиста, як перше кохання. (Є.Сверстюк)

---

13. Перекладіть подані словосполучення українською мовою. Визначте спільне і відмінне в їх граматичному оформленні. У виділених словосполученнях укажіть тип підрядного зв'язку між словами.

*Тетрадь по письму, **младше брата**, по целым дням, в двух километрах, согласно приказу, **вступать в силу**, **бродить по городу**.*

---

14. Дайте характеристику реченням тексту: а) за метою висловлювання; б) за будовою; в) за наявністю другорядних членів; г) за повнотою структури; д) за структурою предикативного центру.

*Схаменітеся, тату і мамо!
Попереду провалля без дна:
дитинча, що крокує за вами,
української мови не зна.
Тої мови, з якою в колиці*

пісню й казку ви брали в серця...
 А тепер, мов красуню в намисті,
 Ми на страту ведем з-під вінця (С. Реп'ях).

---

15. Заповніть порожні клітинки таблиці необхідними відомостями про частини мови:

	Частина мови	Значення	Питання
		Називає предмет	
	Прикметник		
	Числівник		
	Дієслово		
	Прислівник		
	Займенник		
СЛУЖБОВІ		Служить для зв'язку слів у словосполученні	
		Служить для зв'язку однорідних членів, частин складного речення	
		Служить для утворення окремих граматичних форм, надання певних відтінків значення реченню чи його членам	
		Виражає, але не називає почуття і волевиявлення	Можуть бути еквівалентами речень

16. Заповніть порожні клітинки таблиці необхідними відомостями, а також прикладами речень української чи іноземної мови:

Типи речень	Різновиди речень	Приклади
За метою висловлювання	<i>питальні</i>	
За емоційним забарвленням	<i>окличні</i>	
За будовою		
За складом граматичної основи	<i>двоскладні</i>	
За наявністю другорядних членів речення	<i>непоширені</i>	
За повнотою структури	<i>неповні</i>	

17. Відтворити інтонацію на письмі – справа нелегка, але певною мірою це можливо. Слугують для цього знаки пунктуації. Гравцям пропонується позмагатись в інтонаційній точності вимови фраз, у кінці яких на письмі стоять ось такі розділові знаки: *Це школа. Це школа! Це школа? Це школа?! Це школа ...*

18. Великий режисер К.С.Станіславський назвав логічний наголос “вказівним пальцем”, який відмічає найголовніше слово у фразі чи такті. Пропонуємо потренуватися у точності висловлювання за допомогою такої гри. На дошці або на великому аркуші паперу записують питальне речення, а кожен з учасників по черзі має прочитати його з різною інтонацією і логічними

наголосами залежно від того, якою має бути відповідь на запитання. Варіанти відповідей заздалегідь пишуть на окремих аркушах і показують гравцю безпосередньо перед його вступом у гру. Оцінює точність інтонацій спеціальне журі з числа студентів групи. Потім гравці і члени журі міняються місцями.

Наприклад: *Ми зустрінемося з курсантами завтра о дванадцятій на набережній?*

Варіанти відповіді: - *Так, ми.* – *Так, зустрінемося.* – *Так, з курсантами.* – *Так, завтра.* – *Так, о дванадцятій.* – *Так, на набережній.*

21. Заповніть пророжні клітинки таблиці необхідними відомостями про словосполучення і речення:

Словосполучення		Речення
Є одиницею	називання (як і слово)	
Виражає		повідомлення, запитання, спонукання (містить думку)
Вказує на	предмет і його ознаку; дію і об'єкт, на який спрямована дія; дію і її ознаку	оцінку мовцем повідомлюваного (реальне чи бажане, необхідне), на час дії
Складається		
Має		граматичну основу – підмет і присудок або (в односкладному реченні) один головний член
Характеризується зв'язком		підрядним, сурядним та іншими зв'язками
Відрізняється за інтонацією		

22. А.С.Макаренко писав у “Книзі для батьків”: *“Я став справжнім майстром лише тоді, коли навчився говорити “Іди сюди” з 15 – 20 відтінками, коли навчився давати двадцять нюансів у постановці голосу”*. Учасник гри повинен промовити цю фразу (а також якісь інші речення) з різним інтонаційним забарвленням, змінюючи тембр і мелодіку голосу, щоб виразити, наприклад, *прохання, побажання, рекомендацію, вимогу, розпорядження, категоричний наказ, заклик* тощо і одночасно передати настрій – *радість, здивування, захоплення, роздратування, гнів, обурення, іронію, сарказм, втому* і т. ін. Інші гравці повинні визначити, який саме інтонаційний відтінок виражено.

23. Заповніть порожні клітинки таблиці і пропуски на місці крапок необхідними відомостями:

Практичні завдання до VI модуля “Генеалогічна класифікація мов”

1. Заповніть порожні клітинки таблиці необхідними відомостями про групування мов світу за генеалогічною класифікацією (у таблиці подано найпоширеніші мовні сім'ї і групи):

Мовна сім'я	Мовна група	Мовна підгрупа	Мови (у тому числі мертві)
Індосвропейська	Слов'янська	східна	
		західна	
		південна	
	Германська	північна (скандинавська)	
		західна	
		східна	
	Романська	центральна	
		західна	
		східна (балкано-романська)	
	Балтійська		
	Кельтська	гойдельська	
		бриттська	
		галльська	
	Індійська		
	Іранська		
Грецька			

Фінно-угорська	Угорська		
	Фінська	прибалтійська	
		пермська	
		волзька	
Тюркська	Булгарська		
	Кипчацька		
	Огузька		
	Карлукська		
	Уйгурська (східна)		
Семіто-хамітська (афразійська)	Семітська		
	Хамітська		
Кавказька	Картвельська		
	Абхазо-адигейська		
	Нахсько-дагестанська		
Монгольська			
Тунгусо-манчжурська	Сибірська (північна)		
	Амурська		
	Південна		
Китайсько-тибетська	Тан-китайська		
	Тибето-бірманська		
Аустроазіатська			
Мови Далекого Сходу			

Запитання для підсумкового контролю (іспиту та заліку)

1. Мовознавство як наука про мову, його предмет. Галузі мовознавства. Зв'язок мовознавства з іншими науками.
2. Визначення мови. Відмінність людської мови від спілкування тварин та інших засобів спілкування в людському колективі.
3. Природа і сутність людської мови. Мова як суспільне явище. Роль мови в суспільстві.
4. Методи дослідження мови. Поняття про синхронію і діахронію.
5. Мова і мислення як дві сторони процесу пізнання дійсності людиною. Основні одиниці мови і мислення, їх діалектичний зв'язок і нетотожність.
6. Мова і мовлення, їх діалектична єдність як загального і окремого, абстрактного і конкретного. Парадигматичні зв'язки у мові і синтагматичні у мовленні.
7. Функції мови, їх характеристика.
8. Проблема походження людської мови. Теорії походження мови. Погляди вчених на моногенез та полігенез людської мови.
9. Закономірності розвитку мов. Два основні процеси в розвитку мов - диференціація та інтеграція.
10. Взаємодія, схрещення мов. Явища субстрату, суперстрату, адстрату. Змішані мови.
11. Розвиток і функціонування мов у різні історичні епохи. Загальнонаціональна мова, її диференціація. Поняття літературної мови.
12. Літературна мова, її форми. Стилїстична диференціація літературної мови.
13. Мова і суспільство. Поняття мовного стану та мовної ситуації. Білінгвізм. Диглосія.
14. Проблема міжнародних мов. Так звані світові мови. Штучні мови.
15. Мова як знакова система. Чотири рівні мовної системи.
16. Одиниці мови, їх функції. Розділи мовознавства.
17. Фонетика як розділ мовознавства, її предмет. Звуки мови, три аспекти їх вивчення. Фізична природа звуків людської мови
18. Фізіологічний аспект вивчення звуків мови. Будова і функції мовного апарата. Артикуляція і її фази. Артикуляційна база.
19. Фонетичне членування мовленнєвого потоку: фраза, синтагма, такт, склад.
20. Склад як фонетична одиниця. Теорії складоподілу. Типи складів. Складотворчі звуки. Монофтонги та поліфтонги.
21. Наголос. Типи наголосів, їх характеристика. Функції наголосу.
22. Інтонія, її складові. Функції інтонації.
23. Класифікація звуків. Голосні звуки, їх класифікація.
24. Приголосні звуки, їх класифікація.
25. Фонетичні процеси. Позиційні фонетичні зміни: редукція голосних, оглушення приголосних, протеза.
26. Комбінаторні зміни звуків: гаплогія, дієреза, метатеза, епентеза, субституція.
27. Комбінаторні зміни звуків: акомодация, асиміляція, дисиміляція.
28. Фонема і її функції. Ознаки фонем: диференціальні та нейтральні. Позиції фонем: сильні та слабкі. Варіанти і варіації фонем.
29. Орфоєпія. Основні орфоєпічні правила (на прикладі української, англійської чи німецької мов).
30. Фонетична та фонематична транскрипція. Транслітерація.
31. Письмо, основні етапи і форми розвитку письма.
32. Графіка. Алфавіт. Основні світові алфавіти. Співвідношення між буквами і звуками в алфавіті.
33. Орфографія. Принципи орфографії.
34. Лексикологія як розділ мовознавства. Розділи лексикології, предмет їх вивчення.

35. Слово як одиниця мови. Слово і лексема. Словоформа. Лексичне значення слова. Слово і поняття. Сема, семема.
36. Моносемія і полісемія. Пряме і переносне значення слова. Види переносного значення слова.
37. Зміни в значенні слова: звуження, розширення, зміщення назв.
38. Омоніми, їх різновиди, причини виникнення. Міжмовні омоніми. Пароніми.
39. Синоніми. Синонімічний ряд. Домінанта синонімічного ряду.
40. Табу. Евфемізми.
41. Антоніми. Типи антонімів. Стилїстичні можливості антонїмії.
42. Лексико-семантична система мови. Групи слів за значенням. Лексико-семантичні поля. Родо-видові (гіперо-гіпонїмічні) вїдношення мїж словами.
43. Стилїстичні групи лексики. Стилїстично нейтральна і стилїстично забарвлена лексика.
44. Історичні зміни в словниковому складї лексики. Причини історичних змін. Застарїла лексика: архаїзми, історизми. Неологізми.
45. Шляхи збагачення лексики. Запозичення слів. Рїзновиди запозичень.
46. Етимологія, принципи етимологїї. Внутрїшня форма слова. Деетимологізація. Народна етимологія.
47. Фразеологія. Класифїкація фразеологізмів. Джерела походження фразеологізмів.
48. Лексикографїя. Типи словників, їх будова. Найвїдомїші лексикографїчні праці в свїті й в Україні.
49. Граматика, її роздїли. Граматичне значення, граматична форма. Граматичні категорїї. Граматична парадигма.
50. Морфемїка. Поняття морфеми. Види морфем за значенням, за позицією у словї, за функціями.
51. Зміни в будовї слова в процесї історичного розвитку: опрощення, ускладнення, перерозклад, декореляція.
52. Способи вираження граматичних значень: синтетичні, аналітичні.
53. Типологічна класифїкація мов. Аглютинація та фузія.
54. Частини мови. Критерїї видїлення частин мови.
55. Синтаксис, його предмет. Словосполучення, типи словосполучень.
56. Синтаксичні зв'язки мїж словами у словосполученнях.
57. Речення як основна одиниця синтаксису. Ознаки речення. Типи речень.
58. Актуальне членування речення. Тема і рема.
59. Порівняльно-історичний метод як основа генеалогїчної класифїкації мов, його становлення і розвиток.
60. Генеалогїчна класифїкація мов. Поняття мовної сім'ї, мовної групи, підгрупи (на прикладї якоїсь сім'ї мов). Макросім'я мов. Ностратична гіпотеза.
61. Загальна характеристика їндоевропейської сім'ї мов.
62. Загальна характеристика слов'янської групи мов.
63. Загальна характеристика германської групи мов.
64. Загальна характеристика романської групи мов.

Рекомендована література до курсу

Навчальна література (пїдручники, посїбники, збірники вправ)

1. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис: Навч. посїб. – К.: Вища шк., 2006. – 143 с.
2. Бережняк В.М. Лекції зі вступу до мовознавства в таблицях: Навчально-методичний посїбник. – Ніжин, 2001. – 52 с.
3. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. - К.: АртЕк, 1996. – 224 с.

4. Донець Л.С., Мацько Л.І. Вступ до мовознавства: Практикум. - К.: Вища школа, 1989.
5. Дорошенко С. І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. - К.: Вища школа, 1974.
6. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. - К.: Видавничий центр "Академія", 2006. – 336 с.
7. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. - К.: Видавничий центр "Академія", 2002.– 368 с.
8. Ющук І.П. Вступ до мовознавства: Навч. посібник. - К.: Рута, 2000. – 128 с.
9. Головин Б.Н. Введение в языкознание. 4 - е изд. - Москва: Высшая школа, 1983.
10. Кодухов В.И. Введение в языкознание. 2 - е изд. Москва: Просвещение, 1987.
11. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. 2 - е изд. - Москва: Высшая школа, 1987.
12. Реформатский А.А. Введение в языковедение. 4 - изд. - Москва: Просвещение, 1996.

Довідкова література

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - Москва, 1966.
2. Ганич Д.І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. - К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
3. Єрмоленко С.Я. Короткий словник лінгвістичних термінів. – К., 2002.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. - Москва, 1990.
5. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – 752 с.
6. Энциклопедический словарь юного филолога. – М., 1984.

Наукова і науково - популярна література

1. Белл Т.Р. Социоллингвистика: Цели, методы и проблемы. - М.,1980.
2. Брук С.И. Население мира: Этнодемографический справочник. - М., 1986.
3. Будагов Р.А. Человек и его язык. - М., 1974.
4. Булаховський Л.А. Виникнення і розвиток літературних мов // Вибр. праці в 5т. - К., 1975. т. 1. - с. 321 - 470.
5. Вайнрайх У. Языковые контакты. - К., 1978.
6. Драчук В. Дорогами тисячоліть. - К., 1978.
7. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. - М., 1979.
8. Кондратов А. Звуки и знаки. - М., 1978.
9. Леонтьев А.А. Мир человека и мир языка. - М., 1984.
10. Линден Ю. Обезьяны, человек и язык. - М. 1981.
11. Лурия А.Р. Язык и сознание. - М., 1979.
12. Матвієнко А. Рідне слово. - К., 1995.
13. Моисеев А.И. Звуки буквы, буквы и цифры. - М., 1987. – 192 с.
14. Потапенко О.І. Цікаве мовознавство. – Біла Церква, 1996. – 190 с.
15. Свядост Э. Как возникнет всеобщий язык? - М., 1968.
16. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. - К., 1973.
17. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики. - М., 1975.
18. Фридрих И. История письма. - М., 1979.
19. Щерба Л.В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Березин Ф.М. История советского языкознания. Некоторые аспекты общей теории языка: Хрестоматия. - М., 1981.
20. Этнопсихоллингвистика. - М., 1988.
21. Якушин Б.В. Гипотезы о происхождении языка. - М., 1984.

Додатки

(З книги В. Іванишина і Я. Радевича-Винницького “Мова і нація”.
Дрогобич: Відродження, 1994)

Наука про мову

Лінгвістика, тобто мовознавство, вивчає мову з погляду її походження, розвитку і функціонування в суспільстві.

Загальне мовознавство вивчає, що таке мова взагалі, як вона побудована, як пов'язана з позамовними явищами, які бувають мови, як вони розвиваються, взаємодіють тощо.

Часткове мовознавство концентрує свою увагу на вивченні якоїсь окремої мови чи групи споріднених мов: україністика, арабістика, славістика і т. ін.

Історичне мовознавство вивчає мови з погляду їх походження та розвитку.

Описове мовознавство з'ясовує будову мови та її функціонування на певному проміжку часу.

Теоретичне мовознавство має за мету наукове осмислення мовознавчих проблем.

Прикладне мовознавство спрямоване на вирішення практичних потреб суспільства, пов'язаних з використанням мови.

Внутрішньо наука про мову членується залежно від того, які складові частини мови та в якому аспекті вивчаються:

фонетика — наука про звукову сторону мови;

семантика — наука про значення мовних одиниць;

лексикологія — наука про словниковий склад мови;

дериватологія — наука про способи творення нових слів;

морфологія — наука про будову та граматичні форми слів;

синтаксис — наука про сполучуваність слів, словосполучення та речення;

стилістика — наука про стилі мови та їх функціонування.

Кожна з цих наук, у свою чергу, поділяється на вузкі науки. Тут нема змоги перерахувати їх. Обмежимося одним прикладом: лексикологія поділяється на ономасіологію, семасіологію, етимологію, лексикографію тощо.

Мова — настільки складний, багатоаспектний феномен, вона пов'язана з такою кількістю позамовних явищ, потреб суспільства та окремої людини, що її вивчення лише в межах лінгвістики не може бути ні вичерпним, ні достатнім: потрібне кооперування наук, особливо коли йдеться про так звані порубіжні, стикові зони.

У ХХ ст. навколо мовознавства сформувалась ціла сім'я інтердисциплінарних наук:

соціолінгвістика — наука про функціонування мови в суспільстві;

психолінгвістика — наука про взаємозв'язок мови з психічною діяльністю людини;

нейролінгвістика — наука, що концентрує свою увагу на мовленні людей з відхиленнями у психіці;

етнолінгвістика — наука про національну специфіку мов;

інтерлінгвістика — наука про спілкування в багатомовному світі;

лінгвогеографія — наука про ареальне розміщення мов та діалектів;

паралінгвістика — наука про засоби спілкування, що використовуються поряд з мовою (жести, міміка, неканонічна фонетика...)

інженерна лінгвістика — наука, що вивчає мову з метою застосування її для потреб науково-технічного прогресу...

Однак і цей перелік не вичерпує кількості наук, що займаються вивченням мови. Треба б додати сюди кібернетику, семіотику, теорію комунікації, теорію інформації тощо, не кажучи вже про такі старовинні соратниці лінгвістики, як філософія, логіка, психологія, герменевтика, літературознавство.

Ідеї, методи, навіть цілі концепції мовознавства справляють значний вплив на характер наукового мислення взагалі. Так, структуралізм, започаткований великим швейцарським

лінгвістом Ф. де Соссюром, згодом проник не тільки в етнографію та літературознавство, але й у філософію, політекономію, математику.

Недарма роль мовознавства в гуманітарних науках прирівнюють до ролі фізики в природничих науках. Значення мови, наук про неї не обмежується задоволенням професійного інтересу мовознавців. Воно диктується потребами життя сучасного цивілізованого суспільства.

Престиж мови

Престиж мови — це її авторитет у міжнаціональному та міжнародному спілкуванні. Він залежить від багатьох чинників, домінуючим серед яких є інформативність мови, тобто застосування її як носія найновішої та найважливішої інформації.

Високий престиж сучасної англійської мови пояснюється, зокрема, тим, що зараз більше 75% наукової продукції світу друкується цією мовою, тобто із кожної тисячі наукових статей або книг 760 виходять англійською.

Престиж мови не перебуває у прямій залежності від кількості людей, що нею послуговуються. Китайською мовою, наприклад, розмовляє більше мільярда землян, але вона не входить до числа найпрестижніших. Далеко не завжди престиж мови визначається мілітарною потугою її носіїв. Іноді престиж мови має не загальний характер, а забезпечується її функціонуванням в одній із сфер. Так, у музиці вже декілька століть найвищий престиж у світі має італійська мова.

Престиж мов часто пов'язаний з їх сакральним використанням: санскрит в Індії, латина і церковнослов'янська мова в Європі, арабська — у країнах мусульманського світу.

Відлучення мови від функцій, що надають їй престижу, наприклад, від ролі державної мови, знижує її авторитет і зменшує опір проникненню в неї чужомовних елементів.

Престижними можуть бути навіть мертві мови, якщо вони характеризуються високим рівнем окультурення і ними закована велика кількість важливої інформації. За приклад може служити латина.

Престиж мови — величина змінна. В історії відомо чимало випадків піднесення і падіння мов. Зрозуміло, що це залежить не від самої мови, а від суспільства — носія мови, його місця та ролі в загальнолюдському прогресі.

Є два способи забезпечити статус престижності для своєї мови. Перший — через всебічний розвиток суспільства на шляху прогресу. Другий — шляхом утиску інших мов політичними, військовими, економічними засобами. Наприклад, у франкістській Іспанії були офіційно заборонені всі мови, крім кастильської (іспанської). Зрозуміло, що другий шлях може привести тільки до тимчасового успіху.

"Мов з абсолютними перевагами не існує. Можна говорити про досконалість, яка дає тільки часткові переваги" (В. фон Гумбольдт). Не гріх хвалити свою рідну мову — гріх зневажати інші.

"Мова долає своїх суперниць не завдяки якимось своїм внутрішнім якостям, а тому, що її носії є більш войовничими, фанатичними, культурними, підприємливими" (А. Мартіне).

Престиж мови приносить не лише моральне задоволення її корінним носіям, але й неабияку матеріальну вигоду. Так, експорт англійської мови щорічно приносить шість мільярдів чистого доходу. На долю Англії припадає два мільярди, що являє собою шосту статтю її національного доходу.

Про престижність української мови в минулому свідчать, наприклад, такі факти: вона використовувалась як державна у Великому Литовському князівстві (ця "руська" мова була спільною для українців і білорусів); як актова мова Молдавського князівства; дипломати при дворі польських королів спілкувались коли не латиною, то руською (українською), цією ж мовою бахчисарайські хани листувались з турецькими султанами.

Про повільне, але неухильне зростання престижу української мови у наші дні свідчить кількість кафедр та центрів українознавства, які з'являються в багатьох країнах світу. Цей процес набиратиме на силі із утвердженням міжнародного авторитету української національної держави, розвитком економіки, науки, культури українського народу.